

СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР

2024

*Ніхто більшої любови не має над ту,
коли хто душу свою кладе за друзів своїх...*

(Івана 13:15)

Мене нема. Зосталась тінь,
Що не відділю.
Відлуння будніх голосінь
Болить в неділю.
І глухнуть сутності дзвіниць
Фантомним дзвоном.
І впали маки горілиць
У чорне лоно.
Лани нескошені горять --
Не стануть хлібом.
Летить додому соколя.
Зоріє німбом...

Оксана Гунька-Маїк

СІЛЬСЬКИЙ

ГОСПОДАР

2024

Додаток до Наукового
вісника Львівського
національного
університету ветеринарної
медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького

Головний редактор –
Іван ПАРУБЧАК,
в. о. ректора ЛНУВМБ
імені С. З. Гжицького,
д.н.д.у, професор

Заступник головного
редактора –
Олег ФЕДЕЦЬ,
проректор з наукової
роботи ЛНУВМБ
імені С. З. Гжицького,
к. с.-г. н., доцент

Редакторка –
Оксана ЛОЗОВА

Адреса редакції:
вул. Пекарська, 50,
м. Львів, Україна,
79010

Підписано
до друку
18.10.2024 р.

***Дорогі студенти, аспіранти, викладачі та працівники
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького!***

Вітаю Вас з 240-річчям започаткування викладання ветеринарної медицини у Львові – спершу на медичному факультеті тодішнього університету, де було закладено підвалини для створення Ветеринарної школи, згодом – Академії ветеринарної медицини, інституту й зрештою університету ветеринарного спрямування.

За понад два століття свого існування наш заклад вищої освіти з академічною гідністю реалізує свою місію – передавання знань і досвіду, виховання молодих поколінь науковців та професіоналів своєї справи, генерування і впровадження новаторських ідей як зокрема в Україні, так і світі. Сьогодні, попри всі випробування й негаразди, ми невпинно продовжуємо працювати, виховувати, навчати, винаходити, творити, робити все, що в наших силах, аби продовжити справу наших славетних попередників, учителів, наставників.

Самовіддана праця кожного представника численної академічної спільноти є запорукою досягнень та здобутків Університету загалом. Тому у цей святковий для нашої Alma mater день висловлюю щирі подяки всім здобувачам, випускникам, працівникам Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького за сумлінне навчання, щоденну працю, невтомні наукові пошуки та винаходи, активну громадянську позицію й незламність духу.

Здоров'я усім нам, наснаги і натхнення на нові звершення, успіхів і процвітання у мирній та незалежній Україні!

Слава Україні! Слава кожному з Вас! Слава нашому Університетові!

*В. о. ректора
Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького,
професор Іван ПАРУБЧАК*

Урочиста академія з нагоди 240-річчя започаткування ветеринарної медицини у Львові

Найдавніший заклад вищої освіти ветеринарного профілю в Україні 17 жовтня 2024 року відзначив славу дату у своїй історії – 240-річчя започаткування ветеринарної медицини у Львові. З нагоди такої події до Університету завітало чимало поважних гостей, друзів, однодумців.

З вітальним словом до присутніх на урочистій академії звернувся очільник Університету, доктор наук з державного управління, професор Іван Парубчак. Завдяки короткому екскурсу в історію започаткування ветеринарної медицини у Львові 1784 року, її викладання, формування наукової школи, огляду діяльності видатних учених, котрі розвивали ветеринарну медицину у нашому місті та передавали свої знання охочим осягнути цей фах, аудиторія мала змогу відстежити головні віхи у житті Університету, які пройдено, і відповідно збагнути еволюцію

освітнього закладу від започаткування до наших днів. Іван Парубчак зазначив, що «сьогодні Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького – це центр освіти і науки, що готує фахівців у різних галузях. Ми маємо давню історію, академічні традиції і є знаними в Україні та закордоном. Понад двохсотлітня історія нашого Університету підтверджує єдність і нерозривність його європейських витоків та саме європейського вибору незалежної української держави». У промові виконувач обов'язків ректора Університету згадав і про книгу «Нариси історії Університету. 1784–2024 роки», яка відображає історію закладу освіти та яку видано з нагоди 240-річчя започаткування ветеринарної медицини у Львові. Її у подарунок отримали почесні гості урочистої академії.

Від імені Міністерства освіти і науки України та міністра освіти і науки України Оксена Лісового вітання академічній спільноті виголосив заступник міністра освіти і науки України Михайло Винницький та озвучив новину, яка безпосередньо стосується нашого Університету.

Ідеться про підписання наказу щодо реорганізації Львівського національного університету природокористування і його приєднання до Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, що відкриває нові перспективи для об'єднаного закладу освіти, які полягають в інвестуванні коштів на лабораторне обладнання та різного роду науково-навчальне обладнання. «Завдяки цим змінам в Україні може з'явитися потужний і великий науково-освітній заклад, який має шанси стати гордістю регіону та загалом України», – наголосив Михайло Винницький.

Вітання з нагоди ювілейної дати прозвучали від першого заступника міністра аграрної політики та продовольства України Тараса Висоцького, заступника голови Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Сергія Захаріна, заступниці керівника Офісу Президента України Олени Ковальської, начальника відділу з питань здоров'я та благополуччя тварин управління санітарних і фітосанітарних заходів Департаменту державної політики у сфері санітарних і фітосанітарних заходів та продовольчої безпеки Мінагрополітики Віталія Крючкова, виконавчої обов'язків директора департаменту агропромислового розвитку ЛОДА Людмили Гончаренко.

Окрім вітань Університетові, Людмила Гончаренко від імені голови Львівської обласної адміністрації Максима Козицького вручила Подяку за вагомий внесок у розвиток науки і освіти та розвиток колективу Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького професорові Іванові Парубчаку та Грамоти голови Львівської обласної адміністрації Максима Козицького завідувачеві кафедри епізоотології Богданові Куртяку, завідувачеві кафедри маркетингу Степанові Поперечному, завідувачеві кафедри безпеки виробництва та механізації технологічних процесів у тваринництві Борисові Чайковському, завідувачеві кафедри акушерства, гінекології та біотехнології відтворення тварин імені Г. Звереві Василю Стефануку.

Привітання університетській спільноті з нагоди славетної дати виголосили також депутат Львівської обласної ради Ростислав Добош. З рук депутата Грамоти Львівської обласної ради за вагомий особистий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів, багаторічну сумлінну працю та з нагоди 240-річчя започаткування викладання ветеринарної медицини у Львові отримали завідувач кафедри економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені професора І. В. Поповича Павло Музика, завідувач

кафедри годівлі тварин і технології кормів Ярослав Півторак, завідувачка кафедри внутрішніх хвороб тварин та клінічної діагностики Любов Слівінська, завідувач кафедри загальнотехнічних дисциплін Богдан Ціж.

Голова Личаківської районної адміністрації міста Львова Юрій Лукашевський виступив з вітальним словом та від імені міського голови Львова Андрія Садового вручив подяки завідувачці кафедри технології молока і молочних продуктів Орисі Цісарик, завідувачеві кафедри біологічної та загальної хімії Степанові Грабовському, професорові кафедри епізоотології Ярославові Кісері, професорові кафедри хірургії Андрієві Мисаку.

Вітання виголосили також голова Об'єднання профспілок Львівщини Роман Дацько, голова Обласної організації профспілки працівників агропромислового комплексу України Михайло Тарнавський, директор Інституту ветеринарної медицини НААН України Сергій Ничик, директорка Тернопільської дослідної станції Інституту ветеринарної медицини НААН України Наталія Болтик, ректор Львівської медичної академії імені Крупинського Юрій Кривко, ректор Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського Ярослав Свищ, представник Державного біотехнологічного університету міста Харкова Сергій Федоренко,

перший проректор Національного університету «Львівська політехніка» Олег Матвійків, проректор Національного лісотехнічного університету України Микола Борис, заслужений працівник сільського господарства України Іван Кільган.

На відзначення 240-річчя започаткування ветеринарної медицини у Львові завітали і багаторічні партнери й колеги Університету з Польщі – ректор Вроцлавського природничого університету, доктор Honoris causa Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, доктор габілітований, професор Кшиштоф Куб'як, доктор Honoris causa Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, доктор габілітований, професор Павло Сиса.

З нагоди ювілейного святкування Подяки очільника Університету за багаторічну сумлінну працю, вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців,

активну наукову діяльність отримали викладачі Університету, які перебувають на заслуженому відпочинку: доцентка кафедри дрібного тваринництва Любов Гіль, доцент кафедри годівлі сільськогосподарських тварин Георгій Колотуша, доцентка кафедри механізації, автоматизації тваринництва та охорони праці Надія Павлик, доцент кафедри інформаційних технологій у менеджменті Роман Кухар, доцент кафедри інформаційних технологій у менеджменті Богдан Козій, доцент кафедри економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені І. В. Поповича Андрій Доманський, професор кафедри технології молока і молочних продуктів Григорій Дроник, доцент кафедри біохімії та біотехнології Іван Вовк, доцент кафедри фізики і математики Олексій Костецький, доцентка кафедри екології та біології Марія Черевко, доцентка кафедри екології та біології Христина Макогон, доцентка кафедри біології Анна Сенік, доцент кафедри філософії та педагогіки Михайло Дзера, доцент кафедри хірургії Антон Гамота, доцент кафедри фармакології і токсикології Павло Коваленко, доцент кафедри нормальної та патологічної фізіології імені С. В. Стояновського Володимир Цимбала, доцент кафедри внутрішніх хвороб та клінічної діагностики Андрій Драчук, доцент кафедри внутрішніх хвороб та клінічної діагностики Степан Демидюк. Подарунки та премії для викладачів Університету, які перебувають на заслуженому відпочинку, люб'язно надали надійні партнери Університету ПАТ «Львівський холодокомбінат» ТМ ЛІМО, ТОВ ТД «Галицька Свіжина», ПП «ВетМедкомплекс», ТОВ «Барком» ТМ «Родинна ковбаска», ТОВ «Гудвеллі Україна», ТОВ «Жовківський ППР». Разом із очільником Університету подяки мали честь вручати голова правління ПАТ «Львівський холодокомбінат» ТМ ЛІМО Володимир Халак, аласник компанії Товариство з обмеженою відповідальністю ТЗОВ ТД «Галицька Свіжина» Тарас Лисий, директор департаменту тваринництва ТОВ «Барком» ТМ «Родинна ковбаска» Максим Ньонько, директор відділу розвитку та комунікацій ТЗОВ «Гудвеллі Україна» Назарій Антоник.

Приємним завершенням урочистої академії стали музичні номери колективів Університету. Твори Михайла Вербицького «Хваліте Господа з небес» та «В'язанка патріотичних пісень» Романа Сов'яка прозвучали у виконанні Народного чоловічого хору «Дзвін» під диригуванням Руслана Ляшенка.

Народна капела бандуристів «Кобза» під художнім керівництвом Руслани Дробот виконала пісню «Мчать козаки» на слова і музику Василя Лютото, аранжування Мирослави Медведської, а також українську народну пісню «Гей соколи», аранжування Мирослави Медведської.

Учасники творчої майстерні Університету «Барвистий дивоцвіт» – Анна Ковальчук, Дарія Соловійова, Тарас Дудикевич, Богдан Марко, Анна Дідик, Владислав Данилюк заспівали зворушливу пісню «Не сумуй» на слова і музику Олександра Рожка.

Народний оркестр «Намисто» під художнім керівництвом Олега Кузика виконав «Мелодію» Мирослава Скорика.

Народна хорова капела студентів Університету «Ватра» під художнім керівництвом та диригуванням заслуженої працівниці культури України Тетяни Купчак заспівала повстанську пісню в обробці Мирона Дацка «Прощаюсь, ангеле, з тобою». «Синові» на слова Василя Симоненка, музику Платона Майбороди в обробці Анатолія Пашкевича прозвучала у виконанні вокального гурту автентичного співу «Родовід» у складі Іванни Шевчук, Лесі Редько та Народної хорової капели студентів Університету «Ватра».

Усім залом університетська спільнота разом зі співочими колективами виконали твір «Заспіваймо пісню за Україну».

Пресслужба

Вплив воєнних дій на ґрунти

*Ніна ГРАДОВИЧ, доцентка,
Роман ПАРАНЯК, професор
ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького*

Воєнні дії призводять до серйозного забруднення ґрунтів неорганічними хімічними речовинами, нафтопродуктами та здійснюють токсичний вплив на біоту. Вибухи та бомбардування спричиняють деградацію ґрунтового покриву та його ерозії. Крім того, знищення рослинного покриву та порушення біологічного циклу створюють загрозовий вплив на родючість ґрунтів. Ігнорування таких процесів може призвести до згубних наслідків.

Вирішення екологічних проблем впливу війни та забезпечення екологічної безпеки ґрунту вимагає спільних зусиль всіх сфер суспільства, включаючи урядові органи, наукову спільноту, громадські організації та індивідуальних землекористувачів. Тільки шляхом взаємодії та взаєморозуміння можна забезпечити збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь та забезпечити сталий розвиток нашої держави.

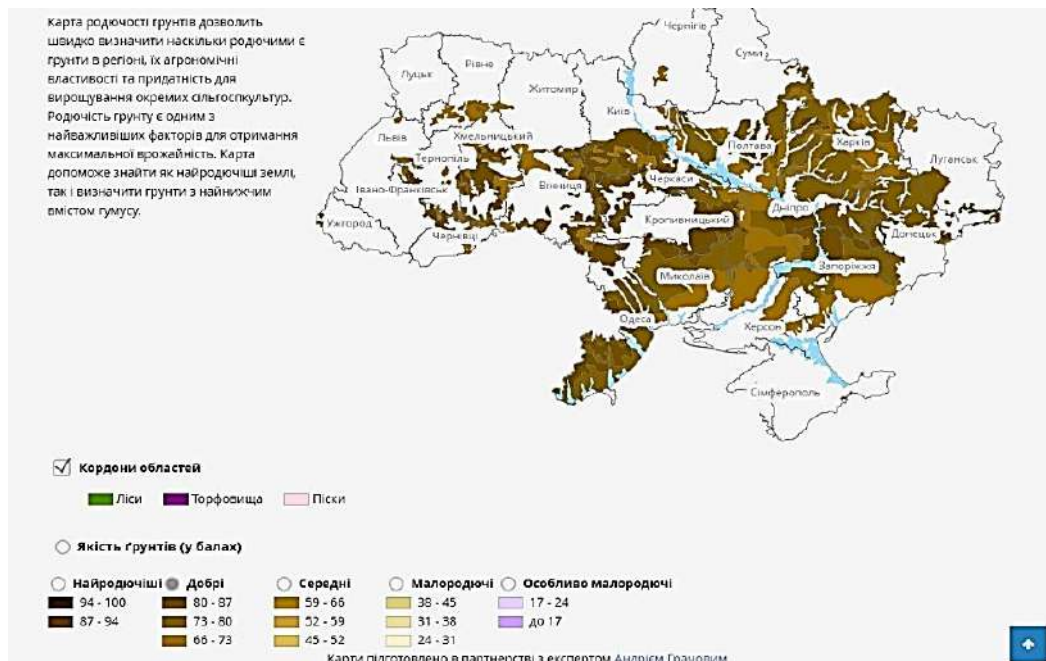
Екологічні ризики, зумовлені активною та водночас неконтрольованою діяльністю соціуму, створюють деструктивні зміни стану екосистем. На жаль, екологічний стан України визначається як критичний, оскільки виникає низка екологічних загроз, що спричиняють високу фрагментованість природної цілісності. Ігнорування таких процесів може призвести до згубних наслідків, які мають властивості розширюватись і діяти протягом тривалого часу. Так, виокремлюється існуючими глобально-катастрофічними проблемами пріоритетність дій щодо імплементації, основу яких обґрунтовують у збереженні та відновленні біорізноманіття та екосистем відповідно.

Відомо, що екоризик, спричинений техногенною дією несе найбільшу екологічну небезпеку, що веде до деструкції біогеосистем. На жаль, рівень такого роду ризиків невинно зростає. Особливе зростання екозагроз наразі пояснюються умовами воєнного стану. Подальший суспільний розвиток органічно переплітається з проблемами довкілля. Зокрема, на сьогодні до найбільшійших глобальних екологічних проблем слід зарахувати забрудненість довкілля, тероризм, осередки воєнних конфліктів, які, на жаль, не припиняються.

Заміновані території, вирви від обстрілів, зсуви, випалені землі, ерозії – призводять до тривалої деградації довкілля. Наразі, вважається, що 30 % території перебуває в зоні підвищеної небезпеки для сільськогосподарського виробництва. Негативні наслідки деструкцій едафотопу в умовах війни включають: поверхневе засмічення, механічні пошкодження, фізичні та хімічні забруднення.

В окремих зонах, постраждалих від інтенсивних бойових дій, викликають побоювання щодо екобезпеки земельних ресурсів та відповідного їх споживчого використання. Фіксуються значні негативні впливи безпосередньо як на стан, так і на родючість ґрунту. Зростає кількість свідчень про згубний вплив, що порушує стійкість геоекосистем.

У теперішній ситуації, зумовленою війною, проблема збереження довкілля набуває все більшої гостроти, особливо в контексті регіонів, де природні ресурси піддаються значному тиску через інтенсивність бойових дій. Миколаївщина, як один з таких регіонів, не є винятком. Землі тут мають велике значення для сільського господарства та загального благополуччя місцевого населення. Ґрунти області представлені в основному чорноземами, що є, звісно, позитивним для врожайності та цільового використання. Проте це часто сприяє розвитку «монокультурності», зумовленою діяльністю потужностей аграрних кластерів, які задля експорту вигідної прибутковості і відповідного попиту на певні культури, наприклад ріпак чи пшеницю, на жаль, нехтують принципами екологічної раціональності, часто не враховуються сівозміни.

Мапа з відображенням родючості ґрунтів

Фотоприкладі наслідків військових конфліктів на території Миколаївщини

Навіть в умовах війни існують концепції та розроблені методики щодо відновлення та збереження екологічної стійкості ґрунту. Один з підходів полягає у невтручанні в природні процеси та не використовувати ґрунт для якихось цільових потреб, надаючи йому можливість самостійно відновлюватися. Також можна використовувати методи насадження рослин, які здатні поглинати різні токсичні речовини, сприяти відновленню та збереженню якості ґрунту.

Важливо розробляти і впроваджувати стратегії та програми з управління ґрунтовими ресурсами, спрямовані на відновлення та підтримку екологічної стійкості уражених воєнними діями територій. Це допоможе зберегти природні екосистеми та забезпечить сталість середовища для місцевого населення.

Збереження здорових та продуктивних ґрунтів є важливою передумовою для сталого розвитку регіону та забезпечення продовольчої безпеки. Вивчення різнобічних впливів воєнних дій на ґрунти має велике значення для розробки стратегій збереження та відновлення ґрунтів, що відповідають потребам сучасності. В даний час суспільство зосереджує свою увагу на проблемах навколишнього середовища, розробляючи концепції для забезпечення сталого розвитку екосистем та проживання на забруднених територіях.

Стан ґрунтів Миколаївського регіону перебуває під загрозою воєнних дій, що може призвести до непередбачуваних наслідків. Інтенсифікація бойових дій призводить до збільшення

рівня забруднення ґрунтів та погіршення їхньої якості. Такий стан безумовно створює потенційну загрозу як для здоров'я населення, так і для екосистем.

Застосування стратегій та технологій для мінімізації впливу воєнних дій на екологічну безпеку ґрунту вкрай важливо для забезпечення збереження навколишнього середовища та здоров'я місцевого населення у складних умовах. Співпраця урядовців, місцевої влади, наукових установ та громадськості є ключовим елементом успішної реалізації заходів з екологічного відновлення ґрунтів.

Зберегти тварин

Автономні ферми на відновлюваній енергії, евакуація тварин, власні електростанції та завчасна підготовка дозволили вижити українській тваринницькій галузі. Українські фермери долають виклики, які поставила перед ними війна: попри блекаути та обстріли.

Після повномасштабного вторгнення росіян в Україну сільське господарство зазнало страшних втрат. Війна призвела до руйнування або знищення багатьох ферм. Лише небагатьом фермерам вдалось евакуювати своїх тварин з районів, що опинилися під контролем ворожих сил. Крім того, через війну мільйони людей стали внутрішньо переміщеними особами, скоротилося населення й у багатьох сільських районах, що призвело до скорочення попиту на м'ясо та молочну продукцію там.

Ферми також зазнавали значних фінансових втрат через відсутність можливості реалізувати продукцію. Яскравий приклад – коров'яча ферма в селі Музичі, що на Київщині. Коли військові частини були за 3–5 кілометрів по обидва боки від корівників, снаряди буквально свистіли над будинками, поряд досі можна знайти вирви від, а працівники згадують, як самостійно забивали вирвані вибуховою хвилею вікна корівників.

Ферма була ізольована від зовнішнього світу, працівники не мали можливості ані дістатися роботи, ані виїхати звідси: з 35 людей персоналу залишилось лише 5 доярок, яким доводилось працювати на знеструмленій фермі з 650 корів.

Електропостачання через бойові дії було нестабільним, тож неможливо було використовувати апарати для доїння й холодильники для зберігання молока. Врешті-решт молоко неможливо було перевезти на молокозавод, адже росіяни заблокували дороги.

Припиняти доїти корів не можна, адже так вони перестануть давати молоко. Тому, щоб оптимізувати використання робочої сили та зберегти ферму, довелось зменшити надої, а для того, щоб десь зберігати нове молоко, його безплатно роздавали місцевим жителям з цього ж села. І це не найгірший варіант. Деякі ферми за таких самих обставин просто виливали молоко в каналізацію. В обох випадках господарства втрачали прибуток. Майже всі сучасні тваринницькі ферми залежать від електроенергії. Її відсутність серйозно впливає на їхню роботу.

По-перше, відсутність електропостачання може означати й відсутність водопостачання. Багато ферм використовують воду з приватних свердловин і не можуть отримати воду без електроенергії. Відсутність води для тварин може призвести до проблем зі здоров'ям і навіть до смерті. По-друге, знеструмлені ферми неможливо належно контролювати, адже необхідна температура,

вентиляція та інші елементи контролю на фермах можуть залежати від електропостачання. Без електроенергії тварини вимушені жити в непридатних для їх здоров'я умовах. По-третє, знеструмлення може унеможливити перероблення та правильне зберігання кормів.

Деякі фермери використовують генератори для того, щоб забезпечити роботу насосної станції та вентиляторів, також в Україні розповсюджені ферми з пічним опаленням для підтримки температури, які не залежать від електроенергії. Але велика кількість автоматизованих процесів, як-то, доїння за допомогою спеціальних апаратів, і, головне, робота холодильників, – не можуть забезпечуватись потужностями генератора. Його просто не вистачає. До того ж витрати на дизель або бензин в такому разі – колосальні й можуть значно підвищити вартість продукції, що зробить її неконкурентоспроможною.

Для повноцінного забезпечення всіх процесів на фермі в Музичах необхідно 100 кіловатів електроенергії, але під час відключень доводилося працювати на потужностях 46-кіловатної електростанції, яку купили задовго до початку атак на енергетичну інфраструктуру, кілька років тому. Відключення електроенергії в Музичах були й до повномасштабної війни. Світло зникало під час сильного вітру, дощу чи снігу, і лише на кілька годин. Тоді це було рідкістю, а під час блекаутів електростанція рятувала ферму.

Потужності на всі процеси не вистачало, і виробництво розділяли на кілька етапів: на доїння – забезпечували електрикою корівники, щоб можна було підключати доїльні апарати та систему охолодження молока; на заготівлю кормів та інші процеси.

Часто відключення відбувалися в момент доїння, процес переривався, і це позначалося на удоях, та люди щоразу знаходили способи виходити зі становища. Робота на корівниках – безперервна протягом доби, електрики завжди працювали позмінно і постійно були напоготові, щоб перемикнути між мережею та електростанцією.

На коров'ячій фермі в селі Хрушівка на Черкащині є сучасний доїльний зал-«карусель». Коли корова заходить на своє місце, зчитується інформація і з'являється її номер, а коли підключається апарат – видно рівень молоковіддачі та надій корови за одне доїння. Така система працює від електроенергії, і перейти на ручне доїння за умови, що 800 дійних корів обслуговує лише троє працівників – нездійсненна задача.

Тому від початку відключень електроенергії ферма перейшла на дизельні генератори, які придбали ще у 2020 році. Так, 80 % свого робочого потенціалу генераторів йшло на процес доїння. На фермі кажуть, що перебої зі світлом на надой не вплинули, і нині вони виробляють на 20 відсотків більше молока, ніж до початку повномасштабного вторгнення.

Інший фермер, Михайло Травецький з Чернігівщини, який має 30 корів, також використовує генератор. Він забезпечує подачу коровам води та доїння, коли світло відсутнє. Без електрики не працюють холодильники, а генератора на них не вистачає, тому тут на руку мінусова температура: молоко Михайло залишає у погрібнику чи передбаннику, де воно охолоджується й не прокисає. «На щастя опалення у нас пічне, і воно забезпечує теплу воду. Вся гігієна доїння у нас витримується», – розповів фермер.

За його спостереженнями, відсутність світла економить час, тому що всі процеси потрібно робити значно швидше. У звичайному режимі на доїння корови в його господарстві витрачається близько 2 годин, на сепарацію молока – ще десь близько 1 год. Та без електрики всі процеси сповільнюються і йдуть паралельно.

Виробництво кормів – це те, чим займаються не тільки ферми великої рогатої худоби, а й свинарі чи птахівники. Комбікормовий завод залежний від зовнішнього електропостачання, а перебої з останнім призводять до зупинки установки або ж некоректної її роботи, тому й тут потрібна електростанція, мінімальна потужність якої стартуватиме, за словами менеджера молочної ферми на Черкащині Сергія Вирвикишка, 80 кіловатів. Вартість установки – близько пів мільйона гривень, і не всі ферми можуть дозволити собі такі витрати. Тому деякі фермери під час перебоїв з електроенергією виготовляли корм вночі, коли відключення світла бували рідшими або коротшими, а вдень менш потужними генераторами забезпечували вентиляцію свинарників, опалення пташників, роботу холодильників для молока чи вже готової продукції.

На фермах також можуть використовуватися сонячні батареї та інші альтернативні джерела енергії для забезпечення енергетичної безпеки та стійкості ферми в разі відключень електроенергії. Приватне господарство «Збінський» у Житомирській області, яке займається індиківництвом, багато зусиль покладає на забезпечення своєї автономності. Над енергетичною незалежністю почали працювати задовго до війни, тому ферма була забезпечена генератором і власною сонячною електростанцією. Цей проект обійшовся фермі в 10 тисяч євро, але під час довготривалих відключень показав свою ефективність.

За нормальних умов сонячна електростанція потужністю 30 кіловатів на «Збінському» працює на господарство, а залишки скидаються в загальну мережу за «зеленим» тарифом – це економічний механізм винагороди за генерацію електроенергії з відновлювальних джерел енергії, впроваджений в Україні у 2015 році, який дозволяє не лише економити на споживанні електроенергії з мережі, а й заробляти на її генерації з відновлюваних джерел енергії.

На випадок аварійних відключень у «Збінському» встановили установку АВР зі спеціальним перемикачем. Він автоматично від'єднує ферму від загальної мережі, і відтак станція переходить у режим автономного живлення від акумуляторів, які попередньо зарядилися від сонячної електростанції. Усе розраховано так, щоб повністю покрити потреби господарства – від підтримки до кормозмішування. Завдяки цьому маленька ферма на 1 тисячу голів індиків із виробництвом індичатини 10 тонн на рік повністю автономна, але така автономія дорожча, ніж загальні електромережі.

Якщо перебої з електропостачанням тривають довгий час, а додаткових джерел живлення не вистачає, продовження роботи ферми може бути неможливим. Тоді необхідною стає евакуація тварин із ферми до місць, де їм буде забезпечено належні умови проживання. Крім того, потреба в евакуації може виникнути у випадках, коли бойові дії відбуваються безпосередньо на території, де розташована ферма.

У такій ситуації був Володимир Альохін – український фермер з Донеччини. Там він багато років розводив овець у селі Павлівці, але з початком повномасштабного вторгнення окупантів у рідному селі чоловіка почалися бої, його

помешкання зруйнували російські війська, а зі стада, яке налічувало понад пів тисячі голів, залишилося лише 400.

Як Володимир не намагався врятувати тварин, відганяючи їх із пасовища, сотня з них загинула від одного вибуху, коли почався перший мінометний обстріл. Тож першим завданням вівчаря стало евакуюватись з-під обстрілів. Робив Володимир це пішки, разом з отарою, і пройти тоді довелось майже 50 кілометрів.

Спочатку фермер шукав місце для отари самостійно. Об'їздив кілька регіонів – понад п'ять тисяч кілометрів із чудовими громадами та фермами, але й ціни були немаленькі: оренда пасовища іноді сягала понад 5 тисяч доларів. У фермера таких коштів не було. Згодом звернувся до Володимира Мельника, ферма якого – на іншому кінці України, за 700 кілометрів від Донеччини на захід, на Волині. Туди Володимир перевіз тварин вантажівками, і фермери об'єднали свої стада. Тепер усю роботу вони виконують разом, а доходи поділять навпіл. Історія Володимира Альохіна стала відомою на всю Україну, але його випадок – не єдиний.

Ситуація в аграрному секторі України залишається складною. Фермерам доводиться дбати про резервні джерела енергії, системи аварійного живлення та інші заходи щодо енергетичної безпеки на тваринницьких фермах, особливо в кризових ситуаціях, таких як відключення електроенергії через атаки на енергосистему.

Новий дім для бджоли

Бджільництво зазнало значних збитків через війну – складність релокації пасік, обстріли... Однак пасічники знайшли виходи з найскладніших ситуацій та зберігають корисних комах попри все.

До речі, окупанти буквально страждають від українських бджіл. Якось навесні під селищем Челбурда, що на Херсонщині, прокинулися бджоли і налетіли на територію військової частини, яку захопили росіяни. Там вони через брак їжі покусали окупантів. Голодні бджоли діяли особливо агресивно, трьом загарбникам їх напад вартував життя. Ще чверть сотні також надовго запам'ятає, що Україні захищатися від ворога допомагає сама природа.

самотужки подужати це – важко й дорого. Та згодом за бджолами все ж повернулися — не змогли жити без своїх улюбленців, тож бджіл вирішили вивезти з небезпечної території. Евакуювати бджіл посеред сезону, коли ті вже назбирали достатньо меду — новий досвід для бджолярів, але вони з ним успішно впоралися.

Жителька Миколаївки Людмила Нагорна з чоловіком понад 40 років займалися бджолярством, мали пасіку з 31 вулика, а це – близько півтора мільйона бджіл. Нагорні виїхали з дому, разом з собаками та котами. Бджіл довелось залишити, адже вивезти 31 величезний вулик, середня вага кожного з яких – близько 70 кілограмів, – непроста справа, і

З першої партії вуликів витягли рамки з медом (а це близько 40–50 кілограмів на кожен бджолу сім'ю) та завантажили в «Газель». Літочки вуликів були закриті заздалегідь, а сама дорога з Донеччини до нового дому бджіл на Дніпропетровщині мала тривати не більше ніж 2 годин: одразу після завершення комендантської години та до початку вильоту бджіл з вулика за нектаром. Таку дорогу бджоли подолали добре та вже освоїлися на новому, хоч і тимчасовому, місці.

Влітку в Черкасах оселилися «бойові» бджоли з Донеччини. Військовослужбовець Олександр вдома займався бджолярством, тож почувши бджолиний рій — одразу біг на звук. Так сталося й на передовій, коли військовий побачив бджолиний рій на дереві. Обережно він струсив

матку із роєм у ящик з-під пірижків, бо знав: без догляду бджоли можуть пропасти. А коли повернувся на місце базування свого підрозділу, то знайшов для бджіл нову хатку: ящик з-під боєприпасів. Олександр зробив у ящику спеціальні отвори, змайстрував планки — так, як це робили колись наші предки на старовинних пасіках. А коли Олександра переводили на інше базування — вирішив евакуювати бджіл. Домовився з волонтерами

відвезти комах-переселенців додому в Черкаси, та єдина проблема була в тому, що бджолиний будинок — це ящик з-під боєприпасів, а попереду — блокпости з перевітками, та й сама дорога на Черкашину — це 700 кілометрів.

Але все вдалося. Сімсот кілометрів бездоріжжям бджоли з війни витримали стійко. Доки Олександр захищає

Україну на сході, доглядати медоносних комах допомагають волонтери та син військового Ярослав, якому батько передав знання про особливості догляду за бджолами. За перші три тижні після переїзду бджоли уподобали нове місце та наростили сім'ю аж до 60 тисяч! Донецький мед із вулика збирати не стали — після пережитого стресу бджілки мають прижитися, а нектаром ділитимуться вже наступного року.

Ще один бджоляр, Роман Бурджанадзе, також вирішив евакуюватись на Дніпропетровщину. Вдома, на Луганщині, він п'ять років розвивав промислову пасіку, вона налічувала 200 вуликів і приносила стабільний дохід. На другий день повномасштабної війни пасіка опинилася в окупації, туди не було доступу, тож забрати із собою бджоляр нічого не міг.

Опинившись в одному із сіл Павлоградського району на Дніпропетровщині, Роман почав думати, як відновити пасіку і де знайти гроші, щоб почати справу «з нуля». Він звернувся до фахівців проекту USAID «Економічна підтримка України», які допомогли йому підготувати бізнес-план та отримати грант від держави.

Бджоляр придбав деревину для вуликів, рамок, іншого інвентарю, закупив бджолопакети. Також взяв на роботу двох переселенців, які працювали на його пасіці вдома, на Луганщині. Пасічник планує облаштувати виробництво вощини. Луганчанин вірить, що йому все вдасться, адже у нього є улюблена справа, бджоли та віра у Перемогу.

У відділенні зоотехнії ННЦ «Інститут бджільництва імені П.І. Прокоповича» створили внутрішньопородний тип української степової породи бджіл «Гадяцький». Новий тип є оптимальним для відновлення пасік, які постраждали від воєнної агресії у центральних та східних областях України.

Джерело: <https://rubryka.com/article/ukrainian-farmers>

Природні ресурси

*Богдан ЦІЖ, професор,
Юрій ВАРИВОДА, доцент,
Борис ГРИМАК, студент
ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького*

Використання енергії води

(Продовження. Поч. у «Сільському господарі» за 2017–2023 рр.)

Економічний розвиток кожної країни залежить від трьох взаємопов'язаних факторів: виробництва енергії, стану економіки та екології. Нині не можна розробити стратегії розвитку енергетики, якщо не врахувати взаємозв'язку динаміки національного доходу, об'єму споживання енергії і стану екології. В Україні десятиліттями назбирувались проблеми, пов'язані із засміченням величезних територій шлаковідвалами, териконами, мертвими водоймами з шламом, гудронами, нітратами і багатьма іншими побічними продуктами розвитку цивілізації. Загарбницька війна московії проти України збільшила, підсилила ці фактори і додала багато нових проблем. Тому для нас особливо актуальним питанням є пошук таких альтернативних джерел енергії, при яких відбувається мінімальний вплив на природне середовище.

Енергозабезпечення, без сумніву, є однією з найважливіших проблем людства. Світові запаси нафти, газу і вугілля нестримно зменшуються і може настати день, коли вони будуть повністю вичерпані. Це розуміють усі, і тому з кожним роком все більша кількість фахівців вивчає можливості рівноцінної заміни викопних джерел енергії. Сьогодні існує декілька напрямів альтернативної енергетики: використання сонячної енергії і енергії вітру, біоенергетика, геотермальна енергетика, гідроенергетика. Кожен із цих напрямів має свої переваги і недоліки. І тому необхідно визначитися, яке альтернативне джерело енергії найкраще підходить для задоволення потреб споживачів у визначеному регіоні та водночас завдає мінімальної шкоди природі.

В циклі попередніх публікацій (2017–2023 рр.) ми описали способи використання енергії Сонця. А зараз розпочинаємо цикл оглядів розвитку гідроенергетики та опису деяких гідроенергетичних пристроїв і технологій. Коротко розглянемо основні способи використання людством енергії води, охарактеризуємо потенціал світової гідроенергетики, її переваги, недоліки та екологічні аспекти.

Способи використання людством енергії води

Використання людиною енергії води має давню історію та широко використовується в сучасному світі для виробництва електроенергії, зрошення, контролю над повеннями, навігації та інших цілей.

До основних способів використання енергії води зараховуємо насамперед гідроенергетику. **Гідроелектростанції** (ГЕС) є найпоширенішим способом використання енергії води, вони використовують силу падаючої води для обертання турбін, які генерують електроенергію. Важливим джерелом використання енергії води є **водосховища**, які будуються для зберігання води з різною метою, такою як виробництво електроенергії, зрошення, контроль над повеннями та навігація. Важливими також є **іригаційні системи**, які використовуються для постачання води на сільськогосподарські угіддя для вирощування сільськогосподарських культур. Відчутну роль відіграють **гідропомпи**, які використовуються для піднімання води на висоту для зрошення,

водопостачання та інших цілей, а також **водяні млини**, за допомогою яких протягом століть люди мололи зерно, переправляли воду та виконували інші механічні роботи.

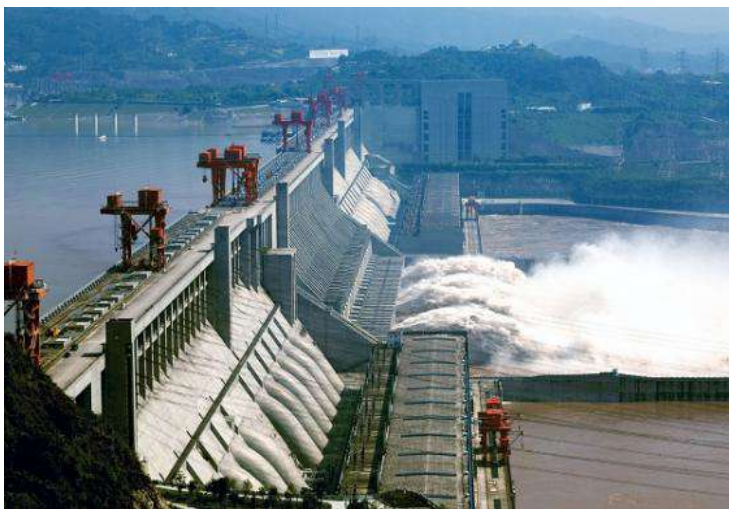
Потенціал світової гідроенергетики

Гідроенергетика є відновлювальним джерелом енергії, яка використовує силу падаючої води для виробництва електроенергії. Вона відіграє важливу роль у світовому постачанні електроенергії і має значний потенціал для подальшого розвитку.

Гідроелектростанції є чудовим джерелом відновлюваної енергії. І хоча їх будівництво вимагає значних капіталовкладень, їхня здатність запобігати повеням разом з іншими екологічними перевагами робить ГЕС нагальною потребою для всіх країн, особливо тих, що найбільше потерпають від глобального потепління. **Потенціал гідроенергетики** можна визначити, підсумовуючи усі річкові стоки на планеті. Наразі у світі налічується понад 57 000 великих ГЕС, які сукупно виробляють близько 4 300 ТВт-год електроенергії. Електроенергія з води становить 40 % від загального обсягу виробленої у світі відновлюваної енергії і складає близько 20 % всієї електроенергії, що виробляється у світі. З урахуванням умов кожного конкретного регіону і стану світових річок дійсний потенціал водних ресурсів складає від двох до трьох мільярдів кіловат. Водночас не втрачає актуальність питання: яку долю цього природного багатства людство може дозволити собі використовувати. Для відповіді на це запитання необхідно в кожному конкретному випадку оцінювати можливі наслідки роботи гідроелектростанцій для довкілля.

Точніші розрахунки показують, що **технічний потенціал** гідроенергетики становить близько 42 000 ТВт-год на рік, що в 3 рази більше, ніж нинішнє світове споживання електроенергії. А **економічно доступний потенціал** гідроенергетики оцінюється в 1 500–2 000 ТВт-год на рік, що може становити близько 10 % світового споживання електроенергії до 2050 року. Світовий ринок гідроенергетики оцінюється у 237,9 млрд доларів і, за прогнозами, зростатиме зі середньорічним темпом в 5,9 % у період між 2024 і 2030 роками. За даними Міжнародного енергетичного агентства, до 2030 року глобальні потужності гідроенергетики зростуть на 17 %.

Світова гідроенергетика активно розвивається: будуються нові малі та великі ГЕС, реконструюються ті, що вже попрацювали. Найбільшим виробником електроенергії з води у світі є Китай з генеруючою потужністю 391 ГВт. Це становить приблизно 28 % від загального обсягу гідроелектроенергії, що виробляється у світі. Китай також має 6 з 25 найбільших гребель у світі. Країна є найбільшим у світі споживачем електроенергії, за нею йдуть США та Індія. Норвезькі ГЕС покривають потреби країни в електроенергії на 98 %. В Австрії цей показник становить близько 70 %, а до 2030 року країна має мету перейти на відновлювальні джерела на 100 %. У китайській провінції Сичуань в кінці 2022 року побудована ГЕС «Байхетань» з греблею висотою 289 метрів. Вона стала другою у світі за потужністю, але ненадовго, адже у Демократичній Республіці Конго вже зводять ГЕС «Гранд Інга» на 52 гідроагрегати, потужність якої складатиме рекордні 39 ГВт, а в Ефіопії будують Велику греблю відродження – найбільшу в Африці гідроелектростанцію.

«Три ущелини», Китай

Наразі перелік восьми **топ-гідроелектростанцій світу** такий:

1. «Три ущелини» (22,5 ГВт), р. Янцзи, Китай

Гребля: висота – 185 м,
довжина – 2309 м. Ємкість водосховища: 39,3 км³

Цікавий факт: «Три ущелини» збільшила нашу добу на 0,06 мікросекунди за рахунок того, що

майже 40 млрд. кубів води здійняла на висоту 185 м над рівнем моря і віддалила від центру Землі. Це збільшило момент інерції планети, тож її оберт уповільнився на 0,06 мікросекунди.

2. «Байхетань» (16 ГВт), р. Цзіньша, Китай

Гребля: висота – 289 м,
довжина – 209 м. Ємкість водосховища: 20,6 км³

3. «Ітайпу» (14 ГВт), р. Парана, Бразилія та Парагвай

Гребля: висота – 196 м,
довжина – 7700 м. Ємкість водосховища: 29 км³

Цікавий факт: зводили ГЕС 30 тис. чоловік. Щоб збудувати греблю «Ітайпу» висотою у 65-поверховий будинок, спочатку з місцевості було вивезено 64 млн куб. м землі та скельних порід, а потім завезено більше ніж 15 млн куб. м бетону (яких могло би вистачити на будівництво такого міста, як, наприклад, Ріо-де-Жанейро). Занесена до Книги рекордів Гіннеса як найдорожчий об'єкт на землі (27 млрд доларів).

«Ітайпу», Бразилія та Парагвай

«Сілоду», Китай

4. «Сілоду» (13,9 ГВт), р. Цзіньша, Китай

Гребля: висота – 285 м,
довжина – 700 м. Ємкість водосховища: 12,7 км³

Цікавий факт: ця китайська ГЕС, як і «Байхетань» у шість разів вища за Ніагарський водоспад.

5. «Белу-Монте» (11,2 ГВт), р. Сінгу, Бразилія

Гребля: висота – 90 м,
довжина – 3 545 м. Площа водосховища: 448 км²

6. «Гурі» (10,3 ГВт), р. Кароні, Венесуела

Гребля: висота – 162 м,
довжина – 1300 м. Ємкість водосховища: 138 км³

Цікавий факт: за ємкістю водосховища – 138 км³ «Гурі» посідає перше місце серед усіх ГЕС світу. Його протяжність – 175 км, а ширина – 48 км. Це найбільша прісноводна водойма Венесуели.

7. «Удунде» (10,2 ГВт), р. Цзіньша, Китай

«Гурі», Венесуела

«Тукуруї», Бразилія

Висота греблі – 270 м. Площа водосховища: 127,1 км²

8. «Тукуруї» (8,4 ГВт), р. Токантіс, Бразилія

Гребля: висота – 95 м, довжина – 8000 м. Ємкість водосховища: 45 км³.

Основні переваги і недоліки гідроенергетики

Головною перевагою гідроресурсів є їх **поновлюваність**. Гідроенергетика не використовує ископного палива і не виробляє парникових газів та інших шкідливих

викидів, роблячи її екологічно чистим джерелом енергії. При цьому використання гідроресурсів значно випереджує в розвитку інші види поновлюваних джерел енергії і вони здатні забезпечувати енергією великі міста і цілі регіони. Крім того, користуватися цим джерелом енергії можна досить просто, що підтверджується тривалою історією гідроенергетики.

Важливим фактором є **надійність** гідроенергетики – ГЕС можуть швидко реагувати на зміни попиту на електроенергію, роблячи їх цінним активом для балансування електромереж. Наприклад, генератори ГЕС можна вмикати або вимикати залежно від потреб енергоспоживання. Собівартість гідроелектростанцій є досить низькою.

Суттєвою перевагою гідроенергетики є **зберігання енергії**: ГЕС можуть використовуватися для зберігання надлишкової електроенергії, переправляючи воду до вищерозташованих резервуарів в періоди низького попиту, а потім використовуючи цю воду для виробництва електроенергії в періоди пікового попиту. Крім того, можливе **збереження водних ресурсів**: ГЕС можуть допомагати регулювати сток річок та зменшувати ризик повеней.

Багатофункціональність також позитивно характеризує гідроресурси, наприклад, ГЕС можуть використовуватися ще й для контролю над повенями, зрошення, навігації та туризму. Будівництво та експлуатація ГЕС сприяють **створенню робочих місць**. Гідроенергетика може стимулювати розвиток місцевих громад та збільшувати податкові надходження, що є додатковою **економічною перевагою**.

Головним **недоліком** і **негативним наслідком** гідроенергетики є вплив на довкілля, будівництво ГЕС може призводити до затоплення земель, зміни екосистем, втрати біологічного різноманіття та переселення людей. **Зміна клімату** може призводити до зменшення стоку річок і в результаті – негативно вплинути на виробництво електроенергії на ГЕС. Можливі також **зміни русел річок**, оскільки будівництво ГЕС може змінювати природний шлях течії річок, негативно впливаючи на рибні та інші водні ресурси, й **забруднення води**, бо ГЕС можуть призводити до замулювання води та забруднення хімічними речовинами, які використовуються для охолодження та обслуговування турбін.

Будівництво ГЕС може бути **дуже дорогим**, виявитися стримуючим фактором для інвесторів. В соціальному аспекті будівництво ГЕС може призводити до **соціальних конфліктів** між різними групами зацікавлених сторін. З **безпекового** погляду аварії на ГЕС можуть мати катастрофічні наслідки.

Важливо ретельно зважувати всі ці фактори при плануванні та реалізації гідроенергетичних проєктів. Гідроенергетика може бути екологічно чистим та стійким джерелом енергії, але її розвиток повинен здійснюватися з урахуванням потенційного впливу на довкілля та з мінімізацією негативних наслідків.

Заходи щодо пом'якшення негативного впливу:

- **ретельне планування та розміщення**: ГЕС повинні будуватися в місцях, де їх негативний вплив на довкілля буде мінімальним;

- **заходи з відновлення екосистем:** після будівництва ГЕС повинні бути вжиті заходи з відновлення пошкоджених екосистем;
- **контроль забруднення:** мають бути вжиті заходи для контролю забруднення води від ГЕС.
- **участь громадськості:** громадськість повинна бути залучена до процесу планування та реалізації гідроенергетичних проектів

Незважаючи на ці виклики розвитку, гідроенергетика залишається важливим та перспективним джерелом енергії. Завдяки вдосконаленню технологій та більш відповідальному підходу до розвитку гідроенергетики, вона може відігравати ще більшу роль у забезпеченні світу чистою та стійкою енергією. Поза всякими сумнівами, гідроенергетика в перспективі не повинна впливати негативно на довкілля. Тому проблема збереження природного середовища при активному гідротехнічному будівництві актуальна як ніколи.

Нині особливо важливо здійснювати точний прогноз можливих наслідків будівництва гідротехнічних об'єктів. Він повинен дати відповідь на багато питань, що стосуються можливості пом'якшення і подолання небажаних екологічних ситуацій, які можуть виникнути при будівництві ГЕС. Крім того, потрібна порівняльна оцінка екологічної ефективності майбутніх гідровузлів на перспективу. Відсутність науково обґрунтованих екологічних експертиз і прогнозів може з часом порушити енергетичну безпеку, яка і без того перебуває під загрозою. Тому на даному етапі людям служить лише невелика частина гідроенергетичного потенціалу нашої планети. Щорічно величезні потоки води, що утворюються від дощів і танення снігів, стікають в моря невикористаними. Якби вдалося затримати їх за допомогою гребель, людство отримало б додатково колосальну кількість енергії.

Надалі ми розглянемо історію розвитку і використання гідроенергії, деякі особливості роботи гідроелектростанцій, зокрема міні-ГЕС для власного використання і ще низку цікавих питань.

Корова-годувальниця

Хто худібку плекає, а хто молоко з'їдає

Тисячі років тому корова почала жити поряд з людьми, годувати їх і годуватися з людських рук. Точно встановити, коли відбулося одомашнення корів, неможливо. На першість претендують території сучасної Туреччини, Іспанії, Південної Азії, Близького Сходу. «Молочні ріки, кисільні береги» здавна були в казках ознакою добробуту.

Дізнатися більше про молоко можна у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, зокрема ознайомившись із виставкою, яку створили працівниці сектору обліку музейних цінностей Оленою Семенович і Галина Данильчук.

Ідея виставки виникла під час звірки фондової колекції предметів з металу. Понад три десятиліття зберігається у фондах музею доїльний апарат, який і спонукав до створення виставки.

Переглянувши колекцію живописних і графічних робіт, відібрали ті, які розкривають тему молока та корів, які і є джерелом цінного продукту в регіоні. Переважно це роботи, де зображені великі стада колгоспних корів, ферми, доярки.

У фондів етнографічних колекцій зберігаються предмети для переробки молока – масlobійки (масниці), пристрої для виготовлення сиру, форми для виготовлення сирної паски.

Звичайно, в музеї зберігається і велика кількість емкостей для молока, починаючи від старовинного глиняного посуду (горщики, гладушки, кварта, керамічне сито для сиру).

Бідончики, скляні пляшки розкажуть про другу половину ХХ століття. Завершується огляд зразками сучасного фарфорового посуду.

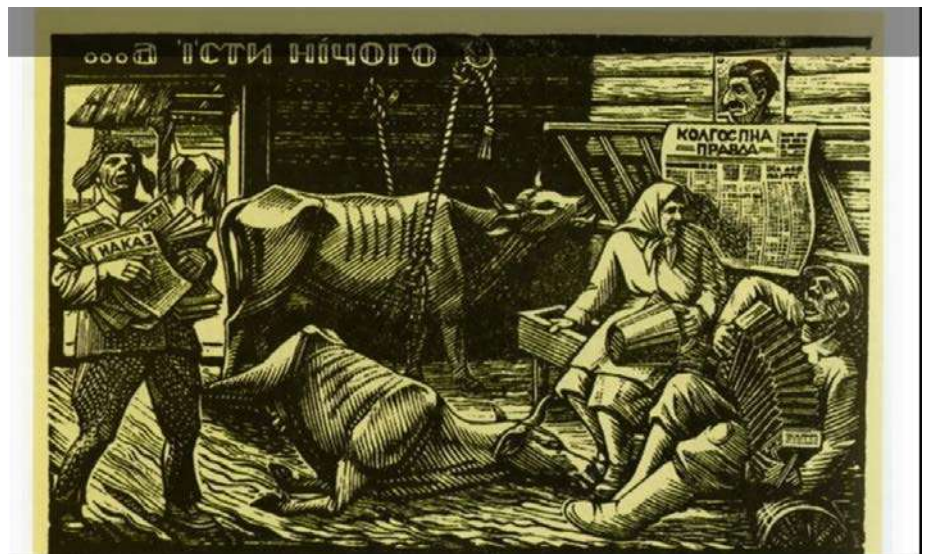

До відбору експонатів для виставки долучилися окремі співробітники музею, які принесли цікаві речі із власних домашніх колекцій. Зокрема, Надія Шаюн передала колекцію дитячих іграшок – «корівки», які в дитинстві залюбки збирав її молодший син.

Переконливими аргументами до розповіді був кожен експонат. Так, картина «Українські біженці ХVІІ ст.» Л. Спаської зображує потік українців, змушених залишити свою землю, на яку наступає ворог. З собою селяни везуть все найцінніше, а головне – ведуть корів, бо як же прожити без молока, без годувальниці! Таку ж картину можна було бачити в роки Першої і Другої світових воєн. А наші українські селяни, які були вирвані з рідних земель із-за Бугу і Сяну в 1940-і роки, в далеку дорогу іноді мусили запрягати корів замість коня, і корова тягла воза. Як згадували депортовані українці, радянська влада забороняла їм рухатися із запряженими коровами вдень, лише вночі, щоб ніхто не бачив цього вимушеного знуцання над твариною, яка мала інше призначення.

На виставці представлений раритет музею – дереворит відомого художника і бійця УПА Ніла Хасевича «А їсти нічого» із його «Колгоспної серії», створений 1949 року. Художник-повстанець зобразив забрані в колгосп дві корівки, одна з яких вже мертва, друга – майже підвішена на мотузках, що втрималася на ногах.

Натомість роботи

Володимира Масика «Колгоспний двір під Дубно» і «На оновленій землі» (офорти 1963 р.) – це показ благополуччя в колгоспах, де зображені веселі життєрадісні доярки з повними бідонами молока. Зрозуміло, що час створення робіт вимагав саме такого зображення.

Митці досить часто свої пейзажні роботи оживляли стадом корів, і такі роботи дуже настроєві, бо саме ці великі добрі тварини є символом села, його добробуту і благополуччя. Такою є чудова акварель Олександра Романченка «Вечір на річці» (1953 р.), фото Галини Данильчук «Корови переходять брід на річці Случ у селі Бистричі» (2015 р.)

Під час підготовки виставки музейники почули багато цікавих і душевних спогадів людей різного віку про їхнє ставлення до корів і до споживання молока. Хтось згадував своє дитинство в селі, як долучався до випасу корів, хтось вмів доїти корів, хтось знає, як виготовлялося в домашніх умовах масло. Такі спогади є доповненням до екскурсій.

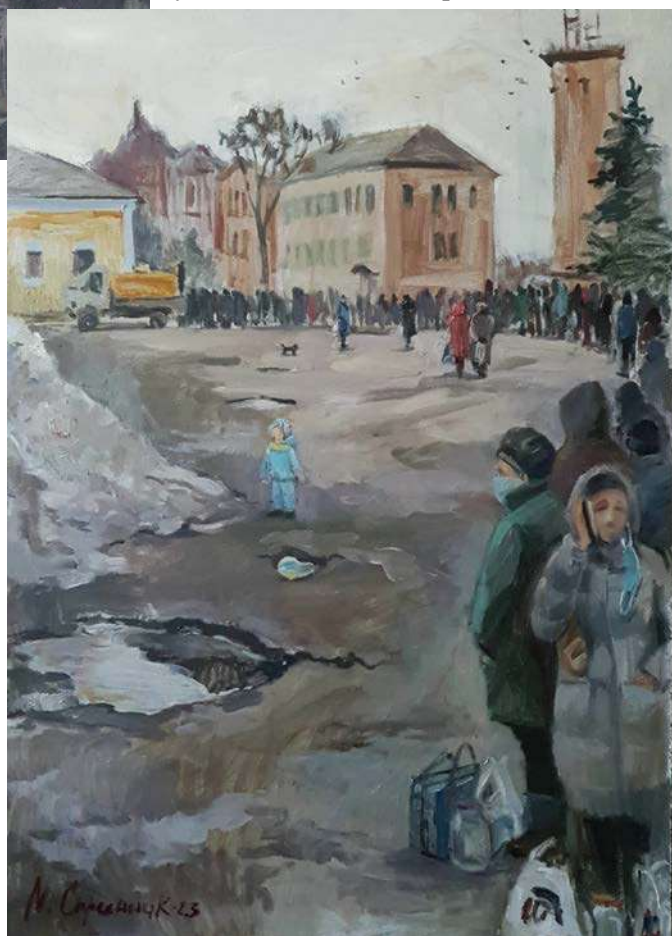

Розповідь Галини Данильчук вирішила дещо розширити в часі й просторі журналістка із Харкова Ірина Мироненко, доповнивши фотографіями робіт, створених на Харківщині під час розгортання АТО-ООС і повномасштабної війни рф проти України. Це картини Володимира Носаня, викладача Харківської державної академії дизайну і мистецтв, заслуженого діяча мистецтв України. Дипломна робота «Селянський Всесвіт» стала ключовою у подальшій його творчості.

Вражає картина молодої художниці із міста Краснограда на Харківщині, що експонувалася на виставці «Як ти?». Експозиція у картинній галереї Красноградського краєзнавчого музею об'єднала роботи батька і доньки – Наталії та Василя Васильовича Скринників.

Наталія фіксує локальну історію великої війни. Люди ще за інерцією носять маски. Такого ж кольору одяг на дитині. Від того світ здається ще більше незахищеним. Настрій від цієї картини, як від тягучого снігу, який розтопує гіперболізована черга за безкоштовним молоком. Вона здається довшою, ніж об'єм маленької цистерни, неспроможної наділити молоком усім охочих.

«Дай Боже здоров'я корові» – назвав оповідання про буття галицького селянства письменник Тимофій Бордуляк понад сто років тому. Дай Боже, щоб і нині нікому за столом не забракло ні горнятка молока, ні крайця хліба.

Для розуміння часу, в якому живемо

Надовго запам'ятається університетській спільноті ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького відкрита лекція «Війна і жінка. Способи виживання жінок-селянок Галичини в роки Першої світової війни та повоєнний період». Лекторка Надія Войтович, кандидатка історичних наук, доцентка, виконувачка обов'язків завідувача кафедри історії України та економічної теорії акцентувала на тому досвіді, який проживали українки-селянки Галичини понад сто років тому. Бо той досвід є дуже важливим для розуміння контексту часу, в якому ми живемо сьогодні, – часу військової агресії РФ.

Велика війна була випробуванням не лише для чоловіків. Життя в умовах ведення боїв, почергової окупації – все це стало дуже великим фізичним та емоційним випробуванням і для жінок, які переживали новий вимушений досвід. Лекторка, супроводжуючи свою

розповідь архівними матеріалами, розповіла про ключові зміни, яких зазнали сільські жінки Галичини у повсякденному й родинному житті під впливом воєнних подій; про те, у яких нестерпних умовах жінка змушена була працювати (буквально під обстрілами), виживати

економічно, при цьому потерпаючи від насилля з боку окупантів та жорсткого контролю консервативної сільської громади.

Однак попри всі випробування війна відкрила можливості для емансипації сільської жінки та поступового додання традиційних патріархальних перепон.

Лекцію проведено за підтримки виконувача обов'язків ректора Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, професора Івана Парубчака й декана факультету економіки та менеджменту, доцента Олега Гримака.

Науковці кафедри історії України та економічної теорії ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького співпрацюють з колегами кафедри археології, етнології та всесвітньої історії Одеського національного університету ім. І. Мечникова. Таке творче спілкування є дуже ефективними для досягнення мети виховання нового покоління науковців та фахівців. «В наш час як ніколи важлива підтримка колег, це те, що надає сили, навіть якщо здається, що їх вже ні в кого немає.... Таким «місцем і подією сили» особисто для мене стала гостьова лекція Надія Войтович. Щиро дякую колежанці-етнологині за згоду прочитати для наших здобувачів освіти лекцію про досвіди українок-селянок Галичини під час першої світової війни. Дослідження, що базується на архівних документах, сповнене паралелей з сучасними подіями і кожним словом та фактом відгукувалося до тремтіння... Було надзвичайно цікаво та актуально!» – написала про цю лекцію доцентка, заступниця декана Наталія Петрова. Неабияк зацікавила одеських колег також відкрита лекція Надія Войтович «Народна демонологія Бойківщини».

На кафедру історії України та економічної теорії ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького надійшла подяка від одеситів, а львівські історики своєю чергою висловили вдячність за інтерес до історії та народної культури заходу нашої країни і сподівання, що й наші студенти матимуть нагоду прослухати цікаві лекції про особливості історичного розвитку Степової (Південної) України.

Надія ВОЙТОВИЧ, доцентка
ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького

Як виживали селянки Галичини в часи Першої світової війни

У контексті складного часу, в якому ми живемо сьогодні, тобто часу військової агресії росії, важливо знати і про той досвід, який проживали українці понад сто років тому. Йдеться про I світову війну. Якщо про основні битви, чоловічий досвід війни, їх безпосередню участь у боях написано багато, то жіноча історія, зокрема щоденне життя є малодослідженим. Як змінювалися традиції у селі...

Упродовж 1914–1920 років Галичина була тією територією, за яку боролися Антанта й Четверний союз під час Першої світової війни, а згодом українці, поляки й радянські сили після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій. Війна була випробуванням не лише для чоловіків. Життя в умовах ведення боїв, почергової окупації, згодом боротьби за державність з поляками, їх асиміляційної політики стали дуже великим фізичним та емоційним випробуванням і для жінок, які переживали новий досвід та освоювали подекуди «чоловічу» роботу.

У Західній Європі світовий військовий конфлікт призвів до певної модернізації, корегування гендерних ролей. Чи відбулося щось подібне в українському галицькому сільському суспільстві? Відповідь на це запитання можна дати, дослідивши становище, дії, життєві стратегії, ціннісні орієнтири сільських жінок Галичини під час Першої світової війни та в міжвоєнний період, з'ясувавши зміни, яких вони зазнали в повсякденному й родинному житті під впливом воєнних подій. Зважати потрібно також і на той факт, що жінка в селі мала дотримуватися морально-етичних норм з позиції звичаєвого права, громади та священика, бо сільський простір

(селянський) інший, ніж міський. До початку Першої світової війни Галичина була передусім сільським середовищем, адже тут налічувалося 3,5 тис. сіл і лише 56 міст та 138 містечок. У селах переважало українське населення, у містах – польське і єврейське.

Дослідників Великої війни цікавлять переважно жінки, які воювали, жінки-волонтерки, громадські діячки тощо (Жіноча громада, Союз українських жінок, Укр. горожанський комітет тощо). Однак жіноча історія війни – це історія не тільки відомих й активних. Невідомими залишаються сотні тисяч простих сільських жінок, які, відправивши своїх чоловіків на фронт, жили надією на щасливе їх повернення, страждали і водночас намагалися вижити економічно.

Війна стала каталізатором таких процесів у шлюбно-сімейній сфері, які були характерними для сільського суспільства і в попередні століття. Це означає, що молода сільська дівчина зазнавала таких самих поневірянь, від яких свого часу потерпали її мама, бабуся, прабабуся. Йдеться про примус до шлюбу, зокрема і раннього. В Україні ранні шлюби (в 15–17 років для дівчат та 18–20 років для хлопців) були нормою. Матері навіть гордилися тим, що швидко видали дочок заміж, вважаючи, що «добрий товар довго не залежується». Але якщо в XIX ст. основними мотивами примусових ранніх шлюбів було бажання багатодітних батьків якнайшвидше позбутися тягара («зайвого рота»), то під час війни коли більшість хлопців села пішли на фронт, то треба було видати дочку заміж за абикого – лиш би видати і якомога швидше. Зрозуміло, що її згоди ніхто не запитував. Матеріали Центрального державного історичного

архіву України у Львові підтверджують, що примус до шлюбу був звичним явищем сільської буденності, про яке часто згадували жінки в уже дорослому віці. Зацитую їх спогади: «...Своєї матері боялась, все її волю чинила... Одиноким виходом з того для дівчини було вийти заміж». Що більше, мати лякала своє чадо: «Дам другій дочці більше поля, а ти зістанеш дівкою». «Присилувана до шлюбу родичами, вийшла заміж, маючи 14,5 років, бо він був багатий, а мої родичі мали чотири морги поля і семеро дітей»; «Не сміла оперти їх волі зі страху побоїв, а сі побої нераз були дуже тяжкі»; «Він (чоловік. – Н.В.) не питався мене, чи я вийду за нього (заміж. – Н.В.) чи ні, тільки говорив з батьком. А татуньо грозили мені: «Я тобі смерть зроблю, а тебе нажену на сто вітрів».

Перед психологічним та фізичним тиском прагматичних батьків безсилями були передусім неповнолітні дівчата. У матеріалах однієї зі справ уже доросла жінка згадувала про примус до шлюбу з боку матері, яка вибрала для неї жениха і, вмовляючи дочку, переконувала її в тому, що навколо війна і всі добрі хлопці пішли воювати, через що в рідному селі кращої пари вона все одно не знайде. І хоча дівчині було «тяжко проти своєї волі і охоти вести жите з нелюбом...», але рада вже уступити ся мамі одної години».

Беззахисними перед примусом до шлюбу з нелюбом у період війни й особливо повоєнний період почувалися також неодружені матері, тобто покритки, які були знеславлені чи то московськими солдатами, чи господарями дому, у яких вони були на службі в місті. Одна з таких жінок згадувала, що примусовим одруженням сподівалася «поправити своє жите під взглядом матеріальним і суспільним; жених мав мати якийсь маєток, а законне подруже з ним вичеркне ю (її. – Н.В.) з спису «виступок». Але муж гроший ніяких не мав, а еше оказався налоговим паницею».

Щоб зменшити кількість нешлюбних дітей австрійська цивільна влада запровадила процедуру заочного вінчання, хоча Церква це не схвалювала. Деякі парохі вимагали письмового підтвердження факту, що наречений на фронті і є живим у день вінчання. Парохам під час війни було дозволено не оголошувати передшлюбні оповіді. Таким чином, для жінок відбулися глибокі психологічні зміни, змінилося ставлення до громадського осуду.

Негласне правило, яке існувало у традиційному суспільстві, одружуватися виключно з односельчанами. Воно (локально-територіальна ендогамія) в умовах війни і нестачі чоловіків призвело до поширення шлюбів між родичами. З одного боку, традиційне суспільство кровноспоріднені союзи засуджувало, бо вважало, що в такому шлюбі народжуються кволі діти,

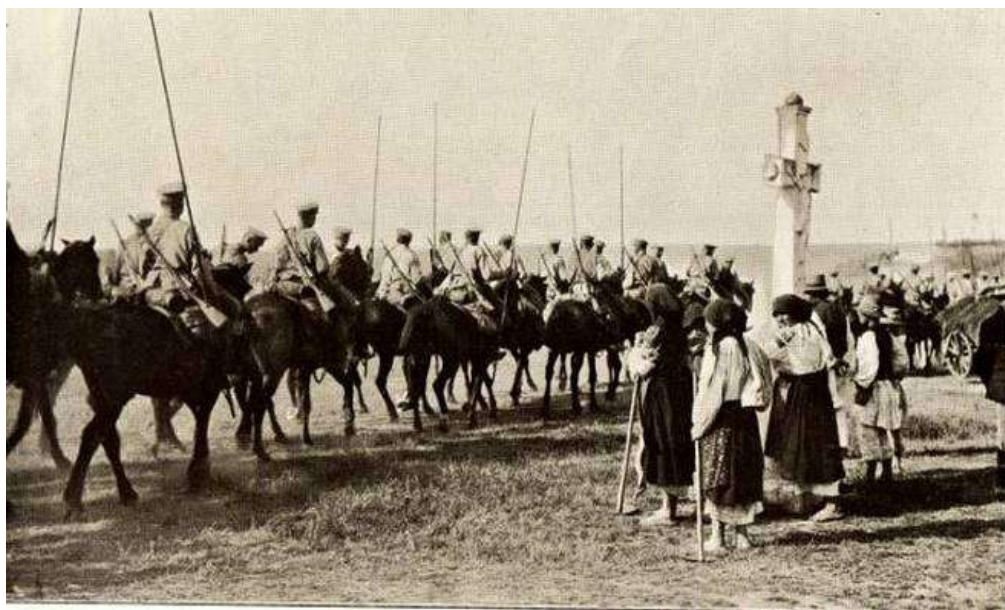
каліки. З іншого боку, як засвідчують архівні джерела, створення сім'ї між близькими родичами, особливо під час війни (в умовах бідності та формування страху залишитися «старою дівою»), не було рідкістю. До церковного суду дуже часто зверталися з метою отримати дозвіл на шлюб між людьми з кровноспорідненими зв'язками: «Молоді просять Суд про дозвіл одруження, бо перешкодою є спорідненість в III ступені, бо невіста єсть убогою дівцею і не може сподіватися відповіднійшого жениха»; «Просьте дозволу одружитися кровні, бо невіста має вже 25 літ. Для неї дають малий кавалок поля – а жених годиться при малім віні з нею оженитись».

Примус батьків до одруження, шлюб у ранньому віці (часто – між родичами) – це не повний перелік «тягарів», які переносила на своїх плечах сільська галицька жінка.

У роки війни галицькі села стали ареною боїв між російською та австрійською арміями, проте навіть у таких нестерпних умовах жінка змушена була працювати буквально під обстрілами – «селяни з жінками орали поле, водночас росіяни з-за лінії фронту навмисне обстрілювали їх з гармат», «серед взаємної стрілянини майже поміж окопами селянка виходила з укритої ями, щоби дати корові їсти і напоїти водою». Жіночий часопис 1919 р. : «Найбільше енергії, гарту духа і певності у власні сили виробила війна в жінці-селянці, бо поставила її в найневідрадніше становище, у великій мірі треба завдячувати прохарчування людності й армії нашому жіноцтву».

«Жінки часто запрягались з коровою до плуга, тягнули борони, бо останню конину взяло військо на підводи. 5 літ наші жінки самі обсівали поля, годували дітей, своїм чоловікам та синам посилали на фронт сухарів. А скільки зневаг, скільки наруги витерпіло наше жіноцтво від переходячих військ».

Отож війна принесла їй ще насильство з боку окупанта. Насилля над жінкою – це символ насилля над землею, яку він захопив. Парадоксально, але саме під час Першої світової війни жінки стали захисницями родин, хоча самі не були захищені ні сім'єю, ні сільським суспільством. Збереглося багато спогадів про те, як відступаючи в 1915 році з Галичини, росіяни знищували будинки, грабували селян, забирали їхню худобу, били людей і масово гвалтували жінок.

Російська кавалерія покидає Галичину

Показовим у цьому сенсі є епізод, описаний в одній судовій справі:

«Я Анна Таральчук, коли побачила як мого брата б'ють російські солдати, утікла кіньми до рідні до Супрунівки коло Підволочиск. Якийсь солдат Петро Плосконос переслідував мене своєю любов'ю, але я з ним навіть не хотіла говорити. Забрав мене силоміць і я не мала до кого удатися по поміч, бо солдати виробляли, що хотіли. Я плакала і не хотіла йти до Церкви, але він мені грозив револьвером і шаблею. Коли ми були в Церкві, тогди одна галичанка з плачем вбігла з дитиною, кляла його і хотіла, щоби забрав собі дитину, бо то його, він її звів. Звідси він повіз мене до Шполи. Я переказала через полоненого, щоби повідомив моїх родичів і вони приїхали мене

забрали». А самі розпускали по селах плітки про те, що *«німці дітей на шаблі будуть саджати, жінкам відрізатимуть груди, а чоловіків каструватимуть»*.

Способи виживання жінок в умовах московської окупації були різними. Жінки вдавалися як до прийнятих, так і не прийнятих громадою. В умовах бойових дій, відсутності чоловіків, які перебували на фронті, проходження Східного фронту через територію Галичини, великого нагромадження солдат в регіоні багато дівчат ставали на слизьку дорогу – часто через безвихідну ситуацію. Недарма цинічна солдатська приказка свідчила: *«Без баби і без вина і війна не війна»*. Джерела рясніють даними про те, як п'яні солдати, що гуляли окупованими містами в пошуках *«будинків щастя» – готові ринуться за першим покликом щастя, хоч би то щастя звалося Зося чи Мінка. Головне щоб щастя було піддатливе і доступне»*.

Якщо ж ні, то невід'ємною складовою воєнного часу було і згвалтування. Жінки були незахищені перед насильством, тому часто їхня доля ставала дуже сумною. Були випадки коли такі дівчата вдавалися до самогубства через безконтрольні гвалтування. Зокрема, росіяни при першій окупації Станіславова вдавались до безконтрольних гвалтувань: *«Тут погроми продовжувалися і супроводжувалися згвалтуванням жінок. Достатньо буде згадати, що просто на вулиці було звалтована 12-річна дівчинка»*.

Однак навіть падіння моралі у роки війни не легалізували дану професію в очах традиційного суспільства. Превентивні заходи влади: віт покутського села під час рос.окупації запровадив у громаді коменд.годину, щоб *«дівчата не шкірилися на козаків»*. Галицькі селянки часто добровільно одружувалися з укр.вояками рос.армії та виїжджали на схід до їхніх родин. Деякі з одружених жінок, чоловіки яких були на війні, придбали собі *«воєнне потомство»* і виїжджали з солдатами, що відступали.

Важливим фактором є те, що після війни багато жінок поверталися до свого звичного життя і намагалися забути своє яскраве минуле. Багато жінок приховували свою діяльність під час війни від чоловіків і дітей.

Так, один зі свідків судової справи згадував, що Марія *«в часі неприсутності мужа неморально поступала собі з москалями. Люди о тім знають і доповідять мужеві. То з боязни і встиду перед мужем виїхала з ними»*. Траплялися випадки, коли гулящі жінки добровільно чи примусово супроводжували своїх коханців аж до Росії, коли її армія відступила в 1915 році, і навіть виходили за них заміж. Щоправда, в одній з архівних справ ішлося про жінку Іванну Мовчанюк, яка *«повінчалася з російським солдатом (Іваном Бритиковим – Н.В.)*. Греко-католицький священник не хотів їх вінчати. Тому повінчав їх у Волочиськах (нині м. Волочиськ Хмельницької обл. – Н.В.) полковий православний священник – без оповідей, без жодних документів». Щоправда, *«через декілька місяців дізналася, що Іван був жонатий і має родину»*.

На жаль, жінок як жертв фізичного насилля не могли захистити їхні родини. Що більше, вину за згвалтування покладали переважно на самих жінок, особливо тих, які народжували позашлюбних дітей. Словом, Перша світова війна загалом та перебування різних військових у Галичині зокрема перетворювали жінок на жертв, які в багатьох випадках ставали непотрібними ні родині, ні громаді, ні зрештою власним чоловікам. Повернувшись із фронту, останні вже не бажали жити з такою жінкою, бо *«до неї ходили різні військові»*.

(Зацікавлення викликає судова справа про розірвання шлюбу українця греко-католицького віросповідання з *«вихресткою»-єврейкою*, що було рідкісним явищем у галицькому суспільстві. Зокрема, в архівному документі йдеться про те, що в 1927 р. чоловік з с. Орявчик хотів оженитися вдруге і просив суд визнати його жінку за померлу. Свідки казали, що Марія була *«вихресткою»*, тобто єврейкою, тому коли вона звінчалася з Федором проти волі батьків, всі місцеві євреї були обурені. Марія *«із мести за се видавала худобу жидів російським військам. Коли відходили російські війська, вона пішла з ними»*).

Багато жінок використовували політичні умови військового часу для розлучення з чоловіками, яких вони ніколи не любили. Йдеться про їх доноси владі на своїх чоловіків, що призводило до їх арешту, а відтак і до розлучення. Так, один чоловік згадував у суді, щоб позбутися його, колишня дружина *«робила різні доноси до властей російських»*. Інший чоловік просив про *«сепарацію»*, бо *(на нього. – Н.В.) «в часі битв листопадових у Львові (1918 р. – Н.В.) жінка відгрозувалася ему, що его яко українця оскаржить, яко ворожо настроєного взглядом поляків. Внаслідок чого він був арештований, але з причин брака доказів зістав увільнений»*.

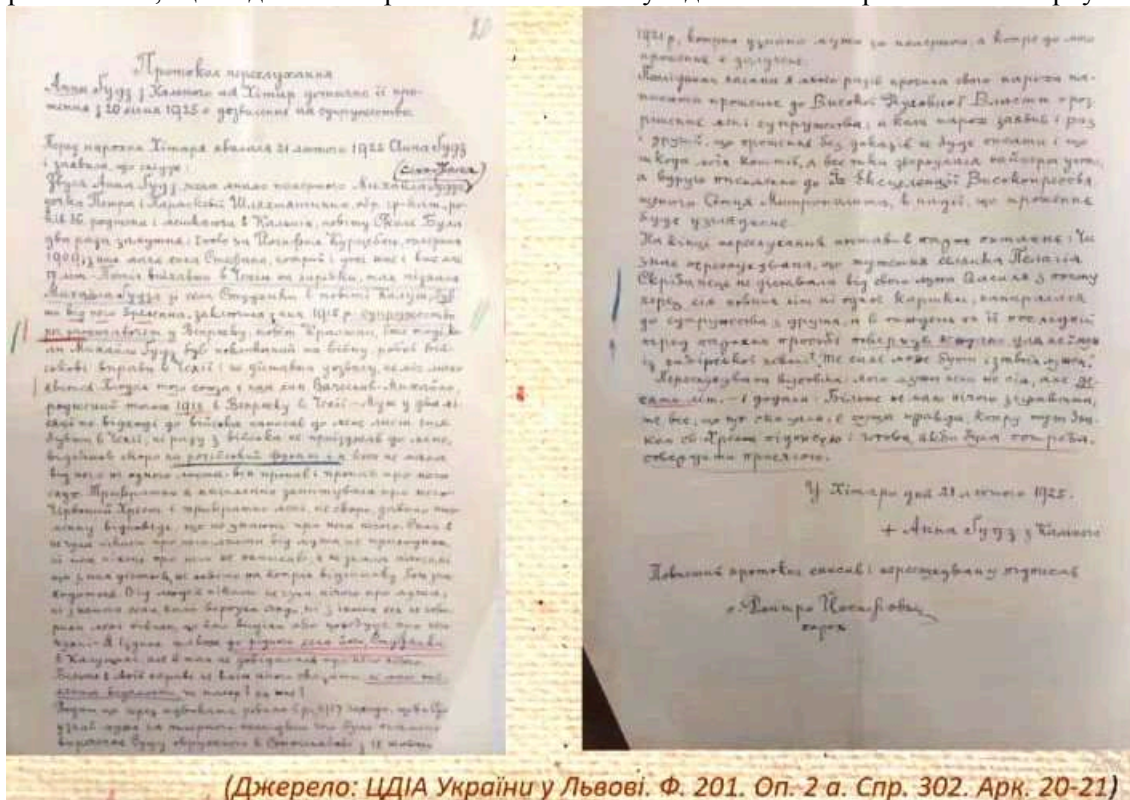

Збереглися також судові справи, у яких уже йдеться про наміри жінок розлучитися, оскільки чоловік однієї з них «під час українсько-польської війни перейшов на сторону більшовиків і грабував своїх односельчан», а чоловік іншої «вступив до Комуністичної партії, відносився дуже ворожо до церкви. У 1926 р. проти волі жінки і родини виїхав до Союзу Радянських Влад». На жаль, у 20-х роках минулого століття багато галичан були дезорієнтовані, легко піддавалися пропаганді про НЕП та українізацію і втікали у радянську Україну, що ставало трагедією для сім'ї загалом і жінки зокрема.

Відхід російських військ та офіційне закінчення війни аж ніяк не полегшили долю галицьких жінок. Після Великої та українсько-польської воєн Галичина стала складовою Другої Речі Посполитої. Польська окупація негативно впливала на всі сфери людської життєдіяльності. Це відчула на собі й українська сільська сім'я. Асиміляційна політика Польщі на тлі аграрного перенаселення призвела до масової еміграції українських селян до Канади, США, інших країн. Це один із чинників, який впливав на повоєнне родинне життя та формував нові способи виживання жінок. Але ключовими були самі наслідки війни.

Для жінки війна закінчується тоді, коли додому з фронту повертається її чоловік. Тому для українських галичанок, чоловіки яких були мобілізовані, потрапили у полон, зникли безвісти тощо війна тривала роками, а то й десятиліттями після офіційного її закінчення. Сьогодні жінки і матері, чоловіки та сини яких у полоні чи безвісти зникли – війна для них не закінчиться ніколи, тому повоєнний час був не легшим.

Важкі реалії післявоєнного часу змушували жінок шукати і відповідні способи виживання. Тут нам допомагають архівні матеріали. У Центральному державному історичному архіві України у Львові виявляємо безліч клопотань жінок до Львівської греко-католицької митрополичої консисторії про припинення попереднього шлюбу (укладеного напередодні війни) та про надання права на створення нової сім'ї. Клопотаннями про визнання зниклих чоловіків померлими позивачки прагнули по-новому влаштувати особисте життя, економічно вижити. Важко заперечити і те, що під час створення нового шлюбу одночасно із практичними міркуваннями

діяли й емоційні. Такою, зокрема, була ситуація в Анни Будз зі с. Кальне Сколівського повіту. Точніше, 1925 р. вона просила дозвіл на повторний шлюб з чоловіком, «при котрім яко мужу могла би виховати свої діти з першого шлюбу і забезпечити бит свій і дітей». За твердженням жінки, її перший чоловік помер від хвороби, другий (з яким вона брала заочний шлюб) на війні в 1919 році. Священник сільської парафії о. Дмитро Йосифович констатував, що

«нагода їй лучалася, бо єсть ще середньолітня на 39 році життя – і треба тут одверто сказати – горячопристрасна, дуже наперлася досягти супружества». І неспроста, позаяк минуло 11 років після зникнення її чоловіка. Аж 1930 р. суд визнав Михайла Будза за померлого і таки дозволив Анні повінчатися з іншим селянином.

Перша світова війна кардинально змінила функціональні обов'язки сільської жінки, яка за відсутності чоловіка чи ймовірної його загибелі мусіла виконувати його роботу (орати землю, сіяти збіжжя, косити сіно, молотити снопи, рубати дрова). Чоловіки переживали, дякували жінкам за тягар господарства, але після війни чоловіки не завжди позитивно сприймали самостійність дружин (липень 1919 р., с. Жовтанці – 13 липня Мартин Кошицький, коли жінка працювала на полі, він пострілом з револьвера убив її).

Дружини мобілізованих почали отримувати від австрійської влади грошову компенсацію – «причинки». Часто жінки не вміли нормально розпоряджатися тими коштами, займалися марнотратством. Про це писав поет Осип Маковей: «Були такі поміж ними, що дуріли і викидали гроші на перфуми, масти на лице, строї і таке інше». Але поряд з негативними випадками маємо випадки, коли причинки допомогли селянкам покращити матеріальне становище родини, сплатити борги за землю, поремонтувати будинки та господарські будівлі. Загалом можливість розпоряджатися значними коштами додавала жінкам соціальної ваги в родині та селі.

Проте більшість жінок не могли «дати раду», тому в період війни і після це ставало головною мотивацією для вдовиць щодо створення нової родини.

Лише створивши нову сім'ю, господиня могла спасти своє «газдівство», належно обробити поле, доглянути худобу тощо. Простіше мовлячи, потрібно було вижити, щоб прогодувати себе, дітей, старих батьків: «Маю середнє господарство, на котрім нема кому робити, бо старий батько слабкий, тому мушу йти другий раз замож». Жінка, чоловік якої пропав на війні 1914 р., лише через 10 років подала в суд і просила дати дозвіл на повторний шлюб із вдівцем, бо «бідую сама, потребує господаря, опікуна дитини». З подібним проханням про те, що «господарство потребує догляду мушчини, бо одинока на обістю старенька мама погибшого мужа єсть уже немічна на силах», 1924 року до суду зверталася жінка, яка останній лист від чоловіка отримала вісім років тому. Важким було життя після війни і для Марії Селецької з с. Ясницька Яворівського повіту, позаяк її чоловік «не вернув з австрійської війни і нема ніякої вістки. Остала [ся] сама з шестеро дітьми і не можу ніяк без помочи мужчини провадити господарства».

Сільське суспільство з метою збереження майна в межах однієї родини толерувало, а присуті, змушувало жінку, чоловік якої загинув на війні, ставати дружиною його брата. Такі практики, до слова, були поширеними та звичними, легітимізованими українською традицією не лише на початку ХХ ст., а й упродовж ХІХ ст. Війна та її економічні наслідки ще більше їх увиразнили: «З чоловіком прожили лише три тижні і він пішов на польсько-українську війну і нема жодної вістки вже 5 років». Суд упродовж чотирьох років не хотів визнавати чоловіка померлим. Лише 1928 р. жінка, яка «мешкає разом під одним дахом з матерев і братом покійного, допустилися гріха – мають дитину», отримала можливість законно повінчатися; Марія Брецько в 1928 р. просила суд визнати її чоловіка померлим, «щоби могла вийти вдруге замож за його брата Василя, з котрим жие без вінчання вже більш як 10 літ».

Судові справи з визнання чоловіка померлим іноді тривали роками чи десятиліттями. Це призводило до невизначеності, емоційної виснаженості жінки та до поширення у післявоєнні роки шлюбів «на віру».

До слова, шлюби «на віру» існували здавна. Ще в ХІХ ст. українці Карпат виправдовували їх відсутністю грошей на весілля та вінчання. Вони вважалися аморальним вчинком. Коли ж через «дикє» співжиття народжувалася дитина, то громада навіть призначала грошовий штраф – так зване «бикове» («з розпусти»). Але якщо у традиційному суспільстві такі шлюби мотивовані уникненням витрат на весілля чи відсутністю благословення батьків, то вже в повоєнні роки їх поширення пояснюється неможливістю подолати канонічні перешкоди для легалізації шлюбів між родичами або коли суд довго не визнавав першого чоловіка померлим. Водночас економічні умови зазвичай змушували жити спільно.

Однією з причин довгого розгляду судових справ та невизнання чоловіка померлим була ймовірність його повернення після багатолітнього полону. Такі випадки були. І для жінки це була величезна особиста трагедія. Про один із них, який трапився у с. Могильниця Тереховлянського

повіту на Тернопільщині (нині с. Нова Могильниця Тернопільського р-ну) йдеться в архівній справі:

«Чоловік (Григорій Матвій – Н.В.) вернувся з полону, але жінка вже мала другого чоловіка (Івана Новицького – Н.В.), і не хоче жити з ним. Другий чоловік, оженившись, вимусив її, щоб она зайнтабульовала (записала – Н.В.) на него половину хати з городом. Коли повернув перший, другий не відійшов до свого дому, бо вложив велику суму грошей в будову. Священик порадив, щоб перший чоловік Григорій підписав угоду з другим Іваном, на підставі котрої звернув би всі его грошеві вклади. Іван, вдоволений вислідом угоди, задумав оженитися з иньшою, та жодна за него не хотіла вийти через те, що в тій справі не оказався чоловіком честти. І Анна нігде не може показатися між людьми, бо всі єї цураються». Зрештою, за канонічними вимогами, жінка змушена була повернутися до законного першого чоловіка. Справа скінчилася тим, що «супруги Анна і Григорій поєдналися і живуть разом в згоді і в любові як колись перед війною».

Незважаючи на те, що галицьке суспільство було дуже консервативним і традиційним, все ж можемо стверджувати, що сільські жінки стали після війни сміливішими, ініціативнішими, принаймні у сфері сімейно-родинних стосунків. Показовим у цьому контексті є вплив львівської періодики міжвоєнного часу, у якій автори пропагували ідеї жіночого звільнення, емансипації, формування «нової» української сільської жінки, здатної адекватно реагувати на виклики епохи, зробити «революцію» у своєму житті, відкинути старі етикетні норми консервативного середовища.

Під час війни традиційний спосіб життя і страх вийти за його межі, наприклад, шукати заробітки в місті для жінки-селянки не порушувався навіть бойовими діями. Життя під обстрілами, невпевненість у завтрашньому дні викликали емоційну байдужість: «Так всьо остогидло що я вже про нічого не дбаю, а як кулі свищут, то і я з ними свищу». Часто жінка пояснювала свою нерішучість тим, що це був час війни, голоду, і буцімто ніхто в містах не наймав хатніх робітниць. Однак уже після війни жінки прагнули (часто через десятиліття чи більше після укладення шлюбу) добитися його скасування, наприклад, через те, що її до цього одруження примусили. Багато хто з них уже наважувалися відкрито відстоювати своє право на інше життя, тож вирішували жити окремо від чоловіків, яких не кохали, повернутися до батьківської оселі, йти до іншого чоловіка, залишити село, їхати на заробітки в місто тощо: «Она втікла на службу до Львова, а вистуживши рік, виїхала до Америки і вийшла там заміж»; «Она щонайгірше полишила моє господарство і поїхала до родичів своїх»; Катерина була примушена до шлюбу батьками, тому «по двох неділях утікла з дому до Львова на службу».

Якщо подивитися правді у вічі, то втеча в місто на заробітки часто-густо була не дуже привабливою альтернативою та не давала жодних гарантій безпеки для самої жінки. Вона могла зазнати насилля та бути зґвалтованою, наприклад, господарем дому, де служила. Що більше, в судових справах про зґвалтування дружини обвинувачених захищали чоловіків, а не постраждалих служниць-селянок. Зокрема, у справі проти 25-річного Олекси Строцького, який підозрювався у зґвалтуванні своєї 15-літньої служниці Марисі Рисаківни дружина Олекси звинувачувала саме дівчину в її розбещеності. В іншій справі позивачка, а в минулому служниця родини вимагала в суді покрити кошти на утримання народженої внаслідок зґвалтування дитини. Однак на судовому процесі лікар-гінеколог вважав слушним зазначити, що враховуючи її молодий вік (20 років) і будову тіла «була вона в стані в разі нападу на її цноту одному чоловіку чинити ефективний опір і оборонятися сильніше, не допустивши статевого акту проти її волі». Загалом у середовищі еліти був поширений образ служниці як дівчини зі села, для якої сексуальні стосунки з чоловіками дому є прийнятними. Проте для самих дівчат зґвалтування та народження позашлюбної дитини ставали клеймом, тягарем, спричиняли осуд сільської громади та унеможливлювали створення власної сім'ї. Одна жінка, вже в дорослому віці, згадувала, що бідною сиротою «...удалась до Львова на службу. По двох роках вернула додів, але знеславлена, через що не могла вийти заміж».

Міжвоєнна преса церковно-релігійного характеру рясніла порадами, як рятувати сільських

дівчат у місті. До прикладу, у газеті «Нива» (1937): «Із молоддю у містах діються страховиті речі. Сільські дівчата ідуть на службу по домах і знаходять якогось Яська чи Франка, тягнуть його до свого села і тоді починається дійсне пекло. Але найгірше – це розпуста, народження купи позашлюбних дітей, хвороби, самогубства. Але стримати цей наплив до міста неможливо, бо там на службі по модному можна й капелюха на голову нарядити і свобода і там вони вже не селянки, а панночки на посаді».

Швидкі зміни суспільного життя, соціальна невизначеність, економічна нестабільність, почергова окупація під час війни, асиміляція польської влади в повоєнні роки мали би призвести до змін у традиційних цінностях. Проте для галицької сільської жінки ці зміни не були такими швидкими і радикальними, як, скажімо, для жінки в місті чи тим паче для західноєвропейської жінки. Для більшості жінок-селянок основними пріоритетами залишалися економічна стабільність, фізична безпека, опіка домашнім господарством, догляд за дітьми, хворими літніми батьками тощо. Проблемами супроводжувалася повоєнна адаптація жінок. Їх життєві стратегії були індивідуальними, позаяк зводилися до таких варіантів: відновити стосунки в сім'ї після повернення чоловіка з фронту чи полону; ініціювати розлучення з чоловіком, якого не любила (бо заміж виходила під примусом батьків); укласти повторний шлюб або у випадку неможливості подолати канонічні перешкоди жити з новим чоловіком «на віру»; втекти на роботу в місто; добровільно чи примусово стати коханкою російського військового та виїхати з ним до Росії. Вибір тієї чи іншої стратегії, мабуть, більше залежав від зовнішніх чинників – безкінечних пліток, впливу та осуду громади, авторитету священника, (не)підтримки своєї родини. Про емоції жінки на тлі шоку від війни, втрати чоловіка, насилля окупантів тощо мало хто думав.

Емансипація жінки-селянки Галичини була специфічною. Жінка веде господарство (чоловіча робота), отримує причинки і самостійно розпоряджається сімейним бюджетом, змінюються традиції шлюбних практик (шлюби на віру, заочного вінчання), усвідомлює практичну користь від освіти та писемності. У роки війни жінки зрозуміли вагу освіти, як шкодить їм неписьменність. Хтось мав прочитати листа від чоловіка, для отримання причинкових квитанцій, звернень до Червоного Хреста...

Це додало впевненості у власних силах, підвищило соціальний статус, але не змінило кардинально світогляд. Мине не одне десятиліття, коли жінка заявить на повний голос про особисті почуття, переживання, власну самореалізацію та якість життя.

Для жінок війна стала шоком. Війна – це поле не тільки битви, крові, але і для викликів і можливостей, для самореалізації, для відходу від традиційного середовища. Важка робота давала можливість позбутися від негативних думок, зосередитися на виживанню. Сільська жінка вела подвійну війну – зовнішню і внутрішню – всередині себе, яка долала патріархальні перепони. Сьогодні значно легше. Жінки потребують не героїзації, а розуміння.

Життя у слові

Олександр ДОВЖЕНКО

Хата

Напишу я слово про хату за тисячу верст і за тисячу літ від далеченних сивих давен аж до великого мого часу всесвітньо атомної бомби. На Україні й поза Україною сушу. Білу, з теплою солом'яною стріхою, що поросла зеленим оксамитовим мохом, архітектурну праматір пристанища людського. Незамкнену, вічно одкриту для всіх без стуку в двері, без «можна?» і без «войдіте!» високонравственну людську оселю. Бідну і ясну, як добре слово, і просту, ніби створили її не робочі людські руки, а сама природа, немовби виросла вона, мов сиріжжя в зеленій траві.

Опишу її неповторну зовнішність, привітну й веселу, часом сумну, молоду й стареньку вдовицю, чепурну і уважну, журливу і ніколи не горду. У полі, на горі й під горою, на городі серед квітів весною і влітку, серед насіння восени. Насіння у ній і на ній од стріхи до самого долу. Здається, шезни вона, і спустіє земля, заросте бур'яном, споганіє, і світ стане чорний від голоду й злости.

Опишу її внутрішній образ. Все, що в ній є й чого нема й не було ніколи, хоч і могло би бути. А не було й нема в ній безлічі речей. Нема в ній челяді, немає гайдуків, прислужництва нема. Немає кабінетів, віталень, спалень, де довго сплять, і не було в ній розпусти й лінощів паразитаризму. Немає на стінах фамільних портретів, і скарбів нема в сундуках, і ковані панцирі предків не красуються по її кутках, бо билися гаразд лицарі — дідки-небораки без панцирів з одверто голими грудьми. А потім погнили онучі, потрухли клейноди до нитки, не стало й сліду на землі.

Не змовлявся в ній ніхто й ніколи заволодівати світом чи поневолювати сусіда, не було в ній бучних бенкетів ні великих урочистих зустрічей, не грали органи ні оркестри в її тісних стінах і ніколи не засідали далекорозумні дипломати. Не було в ній, будем говорити, щастя, не було тривалих радощів. А було в ній плачу і смутку багато і вельми багато журби поміж насінням отим і квітами.

А знала вона багато розлук і прощань безутішних. І співала вона здебільшого, і так талановито й натхненно, як ніяка оселя в світі, журбу, і прощання, і спогади про далеке минуле, коли ріки були глибші, риба більша, трави густіші, коні прудші й шаблі гостріші.

Опишу я покинуту хату. Споконвіку кидали її, і хто кидав, мало вертався. Носило його скрізь усіма вітрами, чи сам, мов собака, бігав усе життя за чужим возом і лише згадував її, як щасливе дитинство, занедбану свою совість і мову занедбану свою. Покидав він у хаті свою мову, і вона оставалась там жити, і так чомусь сталось на світі, що поза нею вона в'яне, як квітка на дорозі.

Люди, що годують хлібом, молоком і медом других людей, живуть у хаті на землі, що подарована вже їм законом новим навіки у вічне, в обов'язково вічне користування, себто в обов'язок неухильний і неодмінний. Вони розмовляють мовою хати і поля. Коли ж нагода, доля чи випадок сувають їм під руку портфелика хоч завалюючого і дешевенького, вони кидають хату і міняють мову, бо з нею ніяково завідувати чимсь (портфелик же велить завідувати пильно і общепонятно). І тільки в деякі, здебільшого лихі, часи, в часи втрати портфелика всемогутності, чи примусової відпустки, чи по загибелі корабля після чудесного уникнення смерті, вертаючись на час до хати, вони пригадують, хоч і погано, її мову, тоді немовби блуд сповзає з них, і видно тоді сором і навіть страх побитої собаки, що прокидається тоді в їх непевних душах. Опишу, як воювала колись хата з палацами західного Ренесансу, з кам'яними фортецями розумних ворогів, як легко її завжди було підпалити, як палає вона довгі століття і ніяк не згорить, мов неопалима купина. І люди – тихі удовиченки, роботящі руки, жінці, косарі, молотники, пасічники, пастухи, шахтарі, майстри, воїни – палають на своїх вогнищах жертвних, посилаючи всьому світу, нащадкам своїм,

самі не знаючи куди, палкі свої заповіти під грізні гуки щирих і фальшивих проклять чи могильну тишу біля своїх автодафе.

Я не славословлю тебе, моя хатино стара. Не хвастаюсь твоєю драною правобережною і лівобережною стріхою, і не пишаюся коморою твєю, що її одняли від тебе і розвіяли вітром опустошені духовно некрасиві люди. Я навіть забув уже, що біля тебе був хлів і клуня з чорногузом, який приносив до тебе щовесни наївне дитяче щастя з далекого теплого краю.

Хай не дорікають мені вороги холододухи і лживі, що я превозношу, чи прославляю тебе, чи ставлю над всіма оселями світу. Я прощаюсь з тобою. Я кажу тобі – згинь з моєї землі. Хай тебе не буде. Обернись в хороми, покрийся залізом, красуйся великими вікнами, вирости, піднімись над травами, над житами і над садами.

Вирости вгору і вшир. Хай не прощаються на бувших перелазях, не тужать в кожних сінях і попід стріхами вдови й сироти. Хай бігають по твоїх просторих покоях веселі діти, хай одпочивають досхочу в твоїх спальнях і любляться в щасливих лінощах твої люди. Хай се вже будеш не ти. Хай прийдуть до тебе добробут і гідність і сядуть на покуті, щоб зникли сум і скорботи з твоїх темних кутків, і пічурок, і холодних твоїх сіней. Я не захоплююсь тобою, не підношу тебе до неба перед світом.

Ні, я кажу тобі, сивий: ой хатонько моя, голубонько, спасибі тобі – прощай.

Мені жаль розлучатись з тобою. В тобі так гарно пахло давниною, рутою-м'ятою, любистком, і добра щедра піч твоя пахла стравами, печеним хлібом, печеними і сушеними яблуками і сухим насінням, зіллям, корінням. А в сінях пахло макухою, гнилими грушами і хомутом.

В твої маленькі вікна так

приятно заглядало сонце, і соняшник, і всякі інші квіти, і зілля всілякі пахучі. А на покуті понад столом і темний сивий бог у срібних шатах, і Шевченко, і козак Мамай, і Будьонний, і Георгій Побідоносець на білих і рижих конях, і ще якісь люди і боги дивляться через стіл на піч, і на кочерги, і на всякого доброго чоловіка, що входить у двері, вже не скидаючи у сінях шапки,

дивляться мрійно і мирно, ніби припинивши навіки тяжке змагання, і проживають в мирному товаристві й згоді, розмовляючи, коли нема людей у хаті, з домовиком, що живе за коминам в трубі, і з тихим, зовсім уже кволим українським чортом, і сняться всі вкупі разом бабусі, поки не перехреститься вона з переляку у сні, бурмочучи крізь сон — омя оца-сина.

Нема в мене хати. У втомленій уяві лиш гола піч серед руїн під небом, а біля печі плаче Удова.

1945

Відзеркалення становища українського села

Українська господарсько-кооперативна преса бере початок з часопису «Господар: письмо практично-наукове по части господарства рільничого, огородництва, садівництва, розплоду худоби і промислу», що видавався у Львові за редакцією С. Шеховича у 1869–1870 рр. Адже саме цей часопис був першим українським, за мовою і змістом, періодичним виданням, призначеним для селян, що дозволяє вважати його появу в світ початком української господарсько-кооперативної преси Галичини.

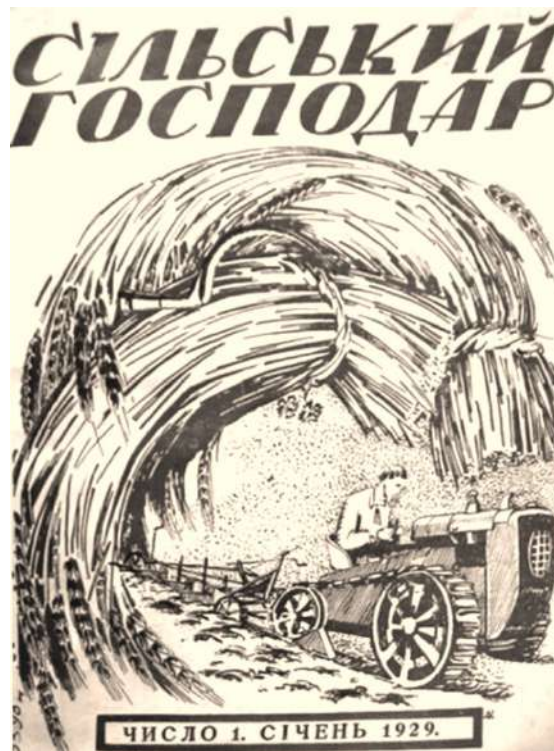
В 1879–1882 рр. у Станиславові, а згодом у Львові (1883–1887) за редакцією А. Ничая, А. Глодзінського та В. Нагірного виходив «Господар і промишленик». Від 1898 р. І. Негребецький видавав у Перемишлі часопис «Господар», який виходив до 1910 р. В. Король у 1901–1902 рр. видавав у Львові «Газету господарську». В 1909 р. почав виходити у м. Стрий часопис Крайового господарсько-молочарського союзу «Господар і промисловець», згодом у Галичині до 1939 р. з'явилося ще кілька десятків українських господарських періодичних видань.

Значний вплив на формування масиву українських галузевих періодичних видань мала польська сільськогосподарська періодика, що виходила у Східній Галичині наприкінці XIX ст. Галицьке господарське товариство протягом 1867–1939 рр. видавало «Rolnik, czasopismo dla gospodarzy wiejskich» («Рільник: часопис для сільських господарів»). У 1883 р., згідно з австрійським законом про кооперацію (1873), було засновано «Товариство рільничих гуртків», яке видавало два часописи «Провідник «Рільничих кружків» (1900–1914), «Часопис для спілок рільничих» (1904–1914, 1917–1918, 1921 рр.) польською та українською мовами.

Провід у тодішньому українському національному господарському житті вела українська інтелігенція, насамперед українське духовенство. Священники стояли найближче до проблем галицького села. Найбільше українське господарське товариство в Галичині «Сільський господар» було засноване 23 березня 1899 р. в Олесюк поблизу Львова за сприяння священників о. Томи і о. Юліана Дуткевичів. Організація об'єднала зусилля селян-господарів Галичини, дала їм необхідні агрономічні знання, сприяла публікації фахової літератури. Товариство мало на меті захищати господарські інтереси галицьких селян перед виконавчою і законодавчою владою. «Сільський господар» працював на піднесення агротехнічної культури села, теоретично і практично навчаючи селян поступовому раціональному господарюванню. За австрійських часів товариство підпорядковувалось аграрній адміністрації, отримувало кошти з державного бюджету за державними цільовими програмами.

Більша частина коштів спрямовувалась на поширення сільськогосподарських знань через позашкільну освіту, влаштування бібліотек, конкурсів, надання консультацій, поліпшення агрономічної освіти та техніки серед селян, на практичні заходи (створення взірцевих господарств, показових ділянок, агро- і зооприйомів). Тобто організація робила все, чим до цього часу займалася «Просвіта».

Саме з діяльністю «Сільського господаря» безпосередньо пов'язане формування системи власне українських сільськогосподарських видань Східної Галичини. До 1909 р. товариство не займалося видавничою діяльністю. Поштовхом до активізації фахової та видавничої діяльності стала перша хліборобська виставка, що відбулася в Стрию у 1909 р. з ініціативи Є. Олесницького.

За час головування у товаристві Є. Олесницького (1909–1917 рр.) відбулося становлення його видавничої діяльності. Починаючи з 1909 р. така діяльність йшла у двох напрямках: 1) видання сільськогосподарських часописів і календаря «Сільський господар»; 2) видання серії «Бібліотека «Сільського господаря» у вигляді різних книг, брошур, підручників (1910–1944). За результатами аналізу видавничої діяльності українського господарського товариства «Сільський господар» відомо, що впродовж 1910–1944 рр. виходило п'ять часописів та чотири додатки до них, а саме: «Господарська часопись» (1910–1918), «Сільський господар» (1926–1944), «Український пасічник» (1928–1939, 1942–1944), «Хліборобська молодь» (1934–1939), «Сад і город» (1939). Додатки: «Шовківництво» (1928–1929), «Сільськогосподарська кооперація» (1931), «Українська господиня» (1929), «Практичне садівництво» (1933–1938). Першим періодичним виданням товариства була «Господарська часопись» (1910–1918). У програмній статті наголошувалося, що

цей часопис має стати посередником між центром товариства і його членами, «для піднесення нашого хліборобського стану з того занепаду, в якому він знаходиться сотнями літ і з якого ще нині двигнутися не може». Продовженням «Господарської часописі» стало періодичне видання «Сільський господар» (1926–1944). У Львові часопис виходив у 1926–1939 рр. як двотижневик. У різні

роки редакторами журналу були відомі українські вчені-аграрники Є. Храпливий, П. Дубрівний, М. Боровський, П. Зелений. Після окупації Польщі у 1939 р. редакція часопису перемістилася до міста Ярослава, де Українське видавництво у Кракові з середини 1940 р. до кінця 1941 р. видавало «Сільський господар» як місячник за редакцією Л. Бачинського. У 1942–1944 рр. часопис виходив як місячник у Львові (редактор І. Драбати). «Сільський господар» подавав статті з усіх галузей сільського господарства. Крім офіційних матеріалів, що висвітлювали роботу товариства, його філій, гуртків, господарських курсів та шкіл, редакція вмещувала чимало корисних господарських порад, друкувала новини господарсько-кооперативної літератури.

У структурі «Сільського господаря» були такі рубрики: *рільництво, годівля тварин, ветеринарія, садівництво і городництво, куток господині*. Вони чітко окреслювали коло постійних питань, які розглядалися протягом усіх років виходу видання у світ. Часопис приділяв велику увагу сільськогосподарській ветеринарії. Проблемам цієї галузі були присвячені статті М. Стахурського, які публікували майже в кожному числі у 1926–1932 рр. Питання садівництва і городництва досить широко висвітлював у своїх статтях А. Гнатовський. На сторінках часопису можна знайти і велику кількість публікацій М. Холєвчука з питань догляду сільськогосподарських тварин та контролю якості молока. Ювілейні числа часопису (1929, 1936, 1939) були більші за обсягом; у них містилися оглядові статті з питань фахової і видавничої діяльності товариства. Авторами останніх із них переважно був Є. Храпливий. Час від часу часопис друкував інформацію рекламного характеру (дешеві господарські книжки для філій і гуртків). В архіві товариства «Сільський господар» зберігається інформація про шляхи реалізації друкованої продукції, зокрема часопису «Сільський господар», умови передплати та систему зниження вартості для відповідних категорій читачів. У 1928 р. з'явився «Український пасічник» як додаток до «Сільського господаря». З 1929 р. він виходив у світ як самостійний галузевий виробничий часопис, орієнтований на задоволення інформаційних потреб кваліфікованих фахівців і пасічників-початківців. Видання «Сільського господаря» були насамперед орієнтовані на поширення

рільничої культури серед населення краю. Товариство прагнуло через видання власних часописів навчити хлібороба, як правильно і по-новому господарювати, виховати у нього бажання опанувати основи сільськогосподарської науки. Виходячи з цього завдання, у періодичних виданнях товариства понад 60 відсотків від загального обсягу займали господарські поради і вказівки.

Після Першої світової війни та невдач визвольної боротьби в Східній Галичині спробували відновити господарсько-кооперативну пресу. «ГКЧ» виходив з травня по грудень 1921 р. як місячник Комітету організації кооперативів. Проте тільки один рік його видавало товариство «Сільський господар». Уже в 1922 р. «ГКЧ» став офіційним органом РСУК. Завдяки активній діяльності головних редакторів коло прихильників часопису зростало. Він подавав відомості з усіх ділянок сільськогосподарського та кооперативного життя. Зокрема, велика увага приділялась практичному хліборобству і сільськогосподарській кооперації, висвітлювався досвід діяльності зарубіжної кооперації.

Плідний розвиток молочарської кооперації Галичини після Першої світової війни став підставою заснування фахової періодики, яка висвітлювала б передовий досвід молочарства в краї. З 1924 р. статті з питань молочарства вміщувались в «Господарсько-кооперативному часописі». Проте вони були розкидані по всьому виданню, що утруднювало тематичний пошук матеріалу. Для поглиблення фахових знань працівників української молочарської кооперації «Маслосоюз» видавав «Кооперативне молочарство», яке від жовтня 1926 р. виходило як додаток до «ГКЧ», а від грудня 1929 р. до вересня 1939 р. – як самостійний ілюстрований журнал-місячник – офіційний орган «Маслосоюзу». Засновником «Кооперативного молочарства» був відомий діяч громадської агрономії Є. Храпливий. Фактичними редакторами були два директори «Маслосоюзу» А. Палій і А. Мудрик. А. Палій редагував матеріали з адміністративно-торговельної тематики, А. Мудрик – з організаційно-технічних проблем. Здобутки і проблеми українського кооперативного молочарства Галичини висвітлено у 14 річниках часопису «Кооперативне молочарство». Показово, що майже половину обсягу займали статті, присвячені організаційно-технічним та торговельним проблемам. Часопис призначався для вузького кола фахівців.

Як наслідок зростання чисельності галицьких агрономів, утворення Спільки українських агрономів (1925) (згодом – Товариства українських агрономів) і піднесення фахової роботи товариства «Сільський господар» стало необхідним відповідне періодичне видання для задоволення професійних інформаційних потреб цієї категорії фахівців. Науковим агрономічним часописом у Галичині був «Український агрономічний вістник» («УАВ»), ініціатором, видавцем і редактором якого став Є. Храпливий – відомий галицький вчений-агроном і економіст. Протягом першого року видання (1934) цей часопис виходив як кварталник. Редакція у першому номері «Вісника» так визначила свою мету: «Бути збірником тих праць, які з ділянки агрономії і споріднених наук виходять з-під пера українських дослідників і практиків на всіх землях, де тільки живуть українці».

Часопис віддавав перевагу питанням аграрної політики, громадської агрономії. Автори на багатьох прикладах підводили читача до висновку про різницю, що існувала між плановим господарством, засвоєним громадською агрономією, та проявами його у більшовицькій системі. Головним принципом громадської агрономії була недоторканість індивідуального інтересу хлібороба, його господарської ініціативи. Хлібороб міг прийняти розумну допомогу, але таку, яка б не ламала його господарської волі та самодіяльності. Багато уваги приділяли агротехніці, особливо методиці досліджень лук і сінокосів закарпатських полонин. Актуальними були статті, присвячені розвитку садівництва на західноукраїнських землях.

Періодичні видання товариства «Сільський господар», що виходили у 1920–1940-х рр., та додатки до них відтворюють широкий галузевий спектр сільськогосподарської проблематики, дають певне уявлення про тематику наукових досліджень, які проводилися в Галичині.

Особливістю ж кооперативних часописів є те, що вони завжди служили цінним джерелом інформації для дослідників і практиків галицької кооперації. Ці видання охоплювали широку читацьку аудиторію, намагаючись задовольнити потреби українських кооператорів у фахових знаннях.

Джерело: https://www.lnlibrary.lviv.ua/wp-content/uploads/2023/02/Visnyk10_198-213.pdf

На війні як на війні

Тетяна ЯРЕМЧУК

Зустрічі та розставання

(Фрагменти повісті «Прощання з фіялками»)

Уже другий місяць Тішник воював з хворобою. На нозі відкрились і гноїлися рани. У прифронтовій лікарні йому ніяк не могли збити температуру, яка, без сумніву, вказувала на запальний процес. Тут усі були із такими процесами. В ампутантів інфекційне зараження – звичне діло: у переповненій лікарні майже кожен був то без руки, то без ноги, то без обох. Тішник з острахом чекав такої ж долі. Та наразі хоч до вбиральні міг дошкутильгати сам. Солдат черговий раз підкоряв довгий лікарняний коридор і

зустрів там... Олюньку. Не може бути! Що вона тут робить?

- Що з тобою? Тебе знову поранили?
- Ні, старе не гоїться. А ти що тут робиш?
- Я свого чоловіка шукаю.
- А тобі повідомили, що він поранений і тут лікується?
- Ні. Я сама подумала, може, він тут. Але його тут немає і... не було, – вона помовчала трохи і додала. – Ти би міг мені допомогти. Ви ж у тому бою були разом. Я не можу довідатись навіть, де був той бій. Кажуть – військова таємниця. А мене запитують координати, та ще їм треба GPS-мітку поставити на карті. Ти ж айтішник. Постав ту мітку. А я тобі за те зроблю мазь.

Прикладатимеш на ніч і рана загоїться.

– Куди ти зверталась? Ти маєш якісь офіційні документи?

– Мені зателефонували і сказали, що мій чоловік вважається безвісти зниклим. Я з того переляку навіть забула запитати, хто то дзвонить.

Вона дістала із сумочки записник і подала Тішнику.

– Ось тут я записую всі телефони.

Військовий госпіталь... Гаряча лінія Міністерства оборони... Судмедекспертиза ...

Морги...

– А це, – вона подала Тішнику скріплені «крокодилем» копії заяв, запитів і відповідей на них, – залиш собі до завтра. Почитаєш уночі. Ти ж, напевно, як і я, не спиш.

– Чому ти така впевнена, що Кулька живий?

– Він десь є. Я точно знаю, бо після того, як ми бачились на вокзалі, він зі своєї на мою картку гроші перекинув.

Тішника наче вдарило струмом...

Того ж вечора у різні відомства він розіслав електронні запити. Чув, що в Міноборони створили єдину систему пошуку полонених, зниклих безвісти та загиблих. «Кинув» запит і на їхню адресу.

Він, як і вона, справді не спав. Перед ним лежав талмуд паперів, скріплених «крокодиллом». Він взявся перечитувати кожного.

Ось акуратним школярським її почерком на листочку у клітинку написано:

«Зібрати дані, які потрібні для заповнення заяви: контакти військкомату, командира, номера військової частини, військового квитка...» А ось і заява. У райвідділ поліції вона подала її майже рік тому!

Відповіді з офісу уповноваженого зі зниклих безвісти, з Координаційного штабу з поводження з полоненими, з Червоного хреста, СБУ, Головного національного інформбюро: «У межах компетенції розглянуто ваше звернення. За результатами розгляду повідомляємо, що постійно ведемо роботу зі збору і систематизації повної інформації... Також інформуємо, що відповідно до п.2 статті 9 Постанови ... Однак перебування зазначеного вами військовослужбовця у полоні держави-агресора не підтверджено...»

Тішник переглядав сторінку за сторінкою і переживав той рік разом з Ольнюкою.

Згадав як учора, коли вже йшла, Ольнюка вихлюпнула свій біль:

– Я навіть не уявляла, з якого кінця почати ті розшуки. Я навіть толком не знала, де він воював. Поїхала в Київ. Мене відправили назад за місцем проживання. У поліції взяли заяву і зразки ДНК. А я випадково – через сім місяців дізналася, що зразки ДНК «забули» відправити для порівняння. А в СБУ мені казали: «Ну, війна ж вєдь!». А як зателефонувала 24 лютого, то почула: «С годовщиной вас!». Боже, яка ж прірва між ними і нами! Як це все витримати?

...Розвиднялося. Благословлявся ще один день. Минала ще одна ніч без сну. Думки роїлися. Здавалося: голову розірве від них.

Що вони їй відписують? Навіщо їй ті постанови? Чому при теперішніх можливостях, щоб знайти людину, потрібен рік часу і GPS-мітка на карті? Невже причиною є та нещасна грошова допомога? Якщо немає свідцтва про смерть, вона не виплачується. А на зниклих безвісти суд видає його через два роки. Один вона вже прожила. Ще рік. Хто знає, що буде за той рік...

Хіба люди, які втратили близьку людину, мають щось вишукувати, у когось випитувати? Хіба при теперішніх технологіях може бути Невідомий солдат? Зрештою, навіщо їм шукати? Кулька вже потрібен тільки їй. Він – відпрацьований матеріал – «нету тела, нету дела». Вони ж, поки Ольнюка сама все зробить, у тепленькому кабінетику поп'ють кави, а потім його ім'я внесуть

у відповідний список. Тішник пригадав, що у 2015-му була низка гучних скандалів, пов'язаних навіть з прайсом на подібні їхні послуги.

Все, що їй залишилось, то звернутися до суду із заявою про визнання його померлим. Вони ще й хочуть, щоб вона своїми руками його поховала. Боже, сім кіл пекла. Нічого та війна не змінила.

А, може, для неї це невідання краще? Може, ліпше нехай вірить, що він живий, аніж знає, що загинув. Смерть однозначна й безнадійна. А ці пошуки стали сенсом її життя. Це її війна. Вона плакає надію,

тримається за ниточку. А як вона обірветься?! Як же ж вони їй душу розпанахали, залишивши домочуватись на самоті. І справді, війна милосердніша до чоловіків, бо забирає їх.

***

Ольнюка обіцяла прийти. День добігав кінця, але її не було. Можливо, вона приходила, коли він був на перев'язці? Коли повертався у палату, за спиною почув грукіт. Обернувся. Побачив солдата, який не втримався на протезах і впав. Тішник кинувся йому допомагати.

– Та ти ж сам ледве на ногах тримаєшся, – звів очі. – Тішнику, ти?

– Я, Щербо! Я! І ти тут!
Їм не вдалося встати.
Обійнявшись, підсунулись до
стіни і всілились на долівці.

– З нашої групи після
того бою залишилося семеро.
Я тоді вцілів якось. То вже
пізніше мені ноги відпанахало.
А ми думали, що і тебе
рознесло.

– Як рознесло?

– Вони ж тоді так
гатили. Гради, міни, кулі
сипалися на наші голови
безперервно. Розстрожили все.
Земля здіймалася до неба.

Хлопців потім збирали по частинах. Кулька двічі помер. Пряме попадання.

– О Господи! А його дружина ще досі шукає.

– Та ну!

– Я бачив, як його вбили.
Потім мене ранило і я «відплив».
Далі лазарет, реабілітація. Потім
повернувся до своїх.

– О, ти теж став рабом
війни. Без адреналінчику вже
ніяк.

– Що ти верзеш?

– А чого ти так
сполошився? Гадаєш, називатися
патріотом Батьківщини краще,
ніж рабом війни? А покажи мені,
хто з нас не раб? Один в рабстві

у грошей, другий – у скупості, сей – у честолюбстві, той – у алкоголю, а всі разом – у страху. Я
ще й раб оцих двох штуковин, – він постукав по протезах.

– Є біонічні протези, знаєш? З програмним забезпеченням. Стопа може підніматися
вгору, опускатися вниз, коліно може згинатися і розгинатися, як своя нога. З такими і легше
ходити, підніматися сходами. Правда, гарантія – два роки і ціна – космос. Я цікавився, бо думаю,
що й мені треба буде.

– То в тебе хоч одна є.

– О, починається! Заздрісник чортів.

– Ще й який, – Щерба посміхнувся і за плечі притягнув побратима до себе. – Ей, айтішник,
опустись на землю. Хіба, може, сам собі зробиш таку ногу. Війна – це крок уперед лише в
протезуванні, і крокуєш ти тут разом із усіма. Хочеш того чи ні. Тут, друже, всім однакові, за
одною ціною, однієї фірми, яка виграла тендер на закупівлю. Треба тобі ще щось пояснювати?

Тішник заперечливо похитав головою. Він, як і всі, добре знав, що таке тендер, хто і як
його виграє.

– Може, я попросився б до тебе в палату?

– Та в нас все забито...

Їхній діалог перервала медсестра, яка підкотила інвалідного візочка.

Тепер вони дні коротали разом. Війна вже не гримала вибухами поруч. Тепер вона жила
всередині них. Між оглядами, процедурами, прийомами їжі вони здебільшого «сиділи» в
Інтернеті, обговорювали ситуацію на фронті, заочно радили командирам, як то краще вийти з тої
чи іншої ситуації, ділилися новинами, філософствували на теми озброєння-розброєння, війни-
миру, життя-смерті, героїзму-егоїзму. Бо ніщо інше, окрім війни, їх не цікавило. Щерба ще
дивився на погоду. На дощ, здавалося, відчував ноги, яких уже не було. Тішник ще думав про

Олюньку. Куди вона поділася? Чому не приходять? Він навіть телефонував їй з Кульчиного телефона, та з абонентом не було зв'язку.

***

Йому прийшла відповідь. З Міністерства внутрішніх справ України повідомляли, що Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України встановлено збіг ДНК-карти Віри Миколаївни Ковальчик та ДНК-карти останків №1299, похоронених на кладовищі Нескорених, яке було позначене GPS-міткою на онлайн карті.

Він таки дочекався. Вона прийшла. Почорніла, стала ще меншою. Сказала, що досудовим розслідуванням підтверджено збіг ДНК її доньки і ДНК останків тіла, похороненого на кладовищі Нескорених під номером 1309.

1309? Як? На одну людину їм вказали різні номери! 1309 і 1299. Помілилися? Чи вони там пишуть від балди? Відбір проб! Генетичний аналіз! Нічого вони там не роблять! Роздають номери в порядку черговості запитів. І то особливо наполегливим...

– Я вирішила поїхати до нього на могилу.
– Їдь...

Тішник глибоко вдихнув. Кисень, очевидно, остудив мозок. Бо він подумав по-іншому.

...Врешті, яка різниця, який номер? Врешті, могили так близько одна від одної.

Сказати їй чи ні? Ні, нехай їде. Нехай виплачеться на могилі. Нехай попросається з ним. Їй стане легше.

***

...Туг-дуг, туг-дуг... Поїзд віз її до нього. Потім ще їхала машиною. Коли водій зупинився і сказав:

– Це тут...

Вона вийшла.

Перед Олюнькою розкинулося кладовище. Море свіжих могил. У війну все має інший вигляд. Цвинтарі – не виняток.

Незмійно довгими суцільними рядами тягнулися невисокі насипи із сирію слизької жовтої глини. Горбики ті були обтикані паличками з прибитими до них табличками. Скільки ж їх! Ні віночка, ні квіточки, нікогісінько живого.

На краю некрополя викопаний екскаватором довгий рів. Як окоп. На передовій – для живих. А одразу за передовою – ті ж окопи, уже для мертвих.

Олюнька ступила між перші два насипи.

Де тут 1309? Як його знайти? 738, 15, 904, 2145... Ходила й ходила між рядами. Ноги в'язнули, налипала глина. Їх уже годі було совати за собою. А вона пройшла лише 11 рядів. Деякі таблички похилилися. Треба було нагинатися, щоб побачити номер.

Сонце сідало. Сутеніло. Яка довга дорога до її лютого. Але вона знайде! Вона обов'язково його знайде! Зігнулася до таблички, послизнулася і клякнула. Звела очі на номер. Знайшла! Є! Є її номер. Його номер. Номер 1...3...0...

Притулилася вустами до дерев'яного квадрата з номерним знаком, бо так прийнято вітатися із рідними, котрі уже не з нами.

«Мій любий. Мій любий порядковий номер, – вона гладила сиру слизьку глину. – Як ти тут? Я ж не провела тебе в останню путь. Вони хоч відспівали тебе? Та хто ж стільки відспіває! – І Олюнька тихесенько завела чи то завила: «Подай, Господечку, усопшому Миколаєві вічну пам'ять». – Вибач, любий, що я не плачу. Я не можу плакати після... Я приїхала тобі розказати... Я досі нікому не могла цього розказати...»

Там за кордоном нас поселили у таборі для біженців. Це такий великий гуртожиток, де живуть люди з різних країн, побитих війною. Жили там сирійці, нігерійці, афганці... Нам виділили одну кімнатку. До неї треба було йти довгим коридором. Я замкнула дівчаток, а сама побігла купити хліба і молока. У тому довгому коридорі відчинилися двері і хтось схопив мене за руку та втягнув у кімнату. Хтось ззаду одною рукою затулив мені рота, а іншою – тримав. Другий вдарив мене кулаком під груди... і поки я не могла й дихнути... Потім мене такою розхристаною випхнули назад у коридор.

Я повернулася без молока і хліба. Наша Вірунька все зрозуміла і, щоб не побачила меншенька, завела мене у душ і мила, мила водою та своїми слізьми. Думала, що моє тіло не прийме такого зачаття. Прийняло. Я хотіла перервати вагітність. Але у них це заборонено. Я вернулася додому з такою ж думкою. А тут – я вже не змогла сама: бо поки отримали дозволи на виїзд назад додому, щось робити було уже пізно. Гадала, люди не довідаються, що то не твоє дитя. Та Бог покарав мене негрням. О, як мене допитувались національність батька, коли я ту дитину записувала на твоє ім'я! А як з мене насміхались у селі! Може, ти бачив те з небес, бо тоді ти уже був там. Я лиш тепер це взнала: я на тебе мертвого записала чужу дитину!

О, любий! Ти казав, що йдеш воювати за нас і за рідну землю. Дітей осиротив, я віру у людей втратила, землі наші продають наліво і направо. За чію ж земельку ти голівоньку поклав? Одні – вмирають, інші – заробляють. Гроші правлять не лише світом, а й війною. О, любий, любий. Як то жити у тому звіринці? Навіть дружина канцлера Коля, яка у війну зазнала такої ж наруги, не захотіла жити. Прости, і я не хочу. Раніше здавалося, що я теж «в серці маю те, що не вмирає». А тепер мислю, що вже й серця не маю. Любий, але я знайду тебе там. Може, простиш мене, а я – тебе, і разом почнемо спочатку. І повернемося сюди, де світить сонце, тоді, коли тут не буде ні смутку, ні печалі. Ні людей злих...»

Олюнька, напевно, таки завила, бо на її ту тужну пісню приплентались двоє худих, обліплених реп'яхами собак. Вона – на колінах, вони – навпроти неї. Очі проти її очей були такими ж нещасними.

– А, ви їсти хочете. Що ж я вам дам? Я не брала їжі. Мені вона вже не потрібна.

А, я маю коливо. Не вам брала, правда. Але його вистачить.

Вона дістала замотану мисочку із білим відвареним рисом, обкладеним кольоровим горошком-драже. Олюнька набрала трохи, поклала на могилу біля таблички. Горошинки покотилися з горбочка. Вона позбирала і виклала ними на глині хрестик.

– Коливо люди мають з'їсти. Але де вони – ті люди?

Поставила мисочку перед собаками. Менший кинувся одразу. Трохи попоїв і вступився. Підійшов другий і доїв рештки. Собаки згорнулися клубочками і, не інакше як на знак вдячності, лягли біля Олюньки.

– Ідть собі. Мене не треба охороняти. Мені вже болочіше ніхто не зробить. Я ще квіточки тут посаджу і піду.

Вона розмотала з целофану два кущики низеньких фіолетових квіточок. Дістала свій паспорт і телефон. Написала останню есемеску на Кульчин номер: «Тішнику, забери собі наших дівчаток. Цьом-цьом, па-па. Олюнька» і приписала адресу сестри. Вигребла руками ямки. В одну поклала вимкнений телефон і паспорт. В інших – посадила фіялки.

– Один кущик тобі, а інший – мені буде. Бо хто прийде до нас сюди? Я теж стану номером. Я буду недалеко від тебе – он у тому, вже викопаному рові.

Олюнька вже давно втратила сон. Вона лікувалася, брала пігулки, але результатів не було: ніч і день для неї зливалися восдино. Дістала маленьку баночку і висипала всі таблетки у долоню. Забрала їх язиком...

Жінка заплющила очі й побачила, як її любий несе на оберемок дров. Зараз запалить хатній вогонь – і вони зігріються. Вона тулиться до його плеча, яке чомусь – наче мокра, слизька, холодна глина.

– Любий, – вона простягнула до нього руку, за стільки часу засинаючи вперше і востаннє.

...Пополудні привезли нову партію. Гробарі вправно робили свою роботу. Спускали, засипали, притупували і вже мали розходитись.

– Ти чуєш, як собаки виють? Десять недалеко. Може, підемо подивимось?

– Ти йди. А я ще тут підправляю, а то земля обвалилась.

Невдовзі колега повернувся.

– Знаєш, я давно зауважив, що собаки перестали гавкати. У війну вони лише виють. Напевно, бояться самотності. А люди кажуть, що ці тварини відчують смерть і так висловлюють свою безмірну тугу. Я бачив собаку, який сидів на завалах розбомбленого будинку, під руїнами якого залишилась його сім'я. Він дивився на небо і вив, ніби прощався з тими, кого любив і, хто уже був там. Я бачив собаку, який до свого дому прийшов поранений а, не заставши господаря, заскавчав і помер біля його порожнього ліжка. Але такого, як сьогодні, я ще не бачив. Там у дванадцятому ряду, біля 130 номера, жінка обняла могилу і віддала Богу душу. А з двох боків біля неї – собаки. Здійняли голови до неба і так жалібно виють, що аж душа тремтить...

***

Тішник, разом із трьома дівчатами, тим шляхом, що йшов на війну, повертався у село. Біля фігури дорога звертала і котилася вниз. У центрі села – на селі, як тут казали, односельці збиралися, як було щось важливе. От як, наприклад, мав приїхати «магазин». Ніхто й не знав, що Тішник вертався того дня. Прийшли за продуктами, а вийшло так, що зустрічали його.

Якось спершу не зауважили, що він не сам. Зінка забрала з рук найменше, і всі кинулись його обнімати, цілувати, дякувати. Чоловіки тиснули руку, плескали по плечах. Хтось змахнув сльозу.

– Герой ти наш! Вернувся!

– Дякувати Богу, живий!

– Ну от і добре! Ну от і добре!

– Ой, хлопче, та суча війна тебе добряче побила. Як нога?

– Та на молодому, як на собаці...

– Не переживай: до весілля заживе.

Односельчани виявляли таку щирю приязнь! Він їм рідний! Яка ж радість у їхніх очах! Які вони прекрасні! Як же ж він їх любить! На ймення усіх не знає, а любить! Таки правда: любов виникає з любові. Навіть коли під'їхав «магазин», усі й далі стояли, обступивши його. А скільки усякої всячини йому накупували! На тиждень вистачить.

Котрийсь із чоловіків кивнув головою на дітей.

– Твої?

– Тепер уже мої...

Життя повне див

На лавочці біля дитбудинку сидів сумний Тарасик. Його маленьке серденько стискав невимовний сум і жаль – він хотів додому, до мами і тата. Та цього не буде вже ніколи і йому, як каже психолог, треба навчитися по-новому жити, бо в житті бувають різні ситуації. Вона розкажує, що життя повне див, що найкращий лікар – це час, але хлопчик плаче і каже, що не вірить...

Клятий ворог запустив ракету в дім, у якому проживала щаслива сім'я Тарасик був у школі, коли їхній будинок, наче книжка-картинка, склався поверхами донизу і назавжди заховав його батьків. Він впевнений, що коли подорослішає, буде рятувати людей, щоб нікому не було боляче.

Зараз Тарасик в дитячому будинку, де є чимало діток, які не мають батьків. Тут добрі вихователі, багато цікавих іграшок, але дитячий біль настільки великий, що він не хоче ні з ким дружити і відмовляється гуляти. Часто самотньо сидить на лавочці чи біля вікна та спостерігає за пухнастими хмаринками. Вірить словам виховательки, що там угорі тепер його батьки.

– Якби мені крила, то зміг би піднятися високо-високо аж до хмарин і обійняти матусю і тата, – міркує хлопчик. – Я б їм розповів, що навчився вже багато чого робити самостійно, що мрію рятувати життя іншим і дуже скучаю за ними. Якби я був пташкою!

Несподівано, блукаючи поглядом поміж хмарин, побачив високо під дахом на трубі, по якій зазвичай стікає дощова вода, пташку. Вона висіла, опустивши донизу лапки і крильця. Періодично пташка відкривала дзьобик і жадібно ковтала повітря. Тарасик зрозумів, що вона помирає і голосно закричав:

– Рятуйте-е-е! Рятуйте-е-е! Пташка гине!

На крик прибігли діти та вихователька. Вони були недалеко в садочку. Зчинився галас, і пташка, злякавшись, затріпотіла крильцями, хотіла злетіти, та якась сила не відпускала її голівку. Вона знову нерухомо повисла...

– Тарасику, біжи в клас по ножиці! – впевнено сказала вихователька. – Лише будь обережний! А ми – гайда по драбину! – озвалась до дітей.

Тарасик метнувся в будинок, а інші побігли в комірчину. За мить всі уже були на місці. Вихователька приставила драбину до стіни біля труби, хлопчик подав їй ножиці, і вона поступово піднімалася вгору.

Діти внизу пильно спостерігали за пташкою. Тарасик дуже хвилювався, безперервно повторював:

– Тільки живи! Тільки живи!

Коли пташка опинилася в долонях виховательки, то знову намагалася злетіти, тріпотіла крильцями. Вона не розуміла, що їй ніхто не хоче нашкодити, а навпаки – допомогти.

– Це ластівка запнула на шию рибальську волосінь і повисла на трубі. Справді могла померти!

Вихователька вправно ножицями перерізала волосінь і обережно, тримаючи пташку в долоні, спускалася до дітей.

– Тарасику, ти справжній рятувальник! – похвалила хлопчика і ніжно пригорнула.

Вона заховала перелякану пташину в човнику його маленьких долонь і легенько перерізала вузлик, що був ледь помітний між пір'ячком на шиї. Хлопчик розкрив долоньки, і ластівка, широко розправивши крильця, полетіла вгору.

Радісно затріпотіло серденько у грудях Тарасика, а оченята плакали вже від щастя.

– Ура-а-а! Вона жива-а-а! – раділи всі.
Вгорі з веселим щебетом кружляли зграйкою пташки – ластівки і горобчики. Вони сіли рядочком на електричний провід, немов на перекличку, і співали, співали, співали...

– Це вони тобі, Тарасику, дякують! – гомоніли діти. – Це ти погукав на допомогу!

Погляд маленького рятівника блукав угорі. Він розглядав співаків і пухнасті хмаринки на небі. Хлопчик так захопився, що не помітив, як міркує вголос:

– Врятована ластівка є також серед них, і мої батьки її бачать! І радіють за неї, й за мене теж!.. Життя справді повне див!

– Авжеж, Тарасику, і ти вмієш їх помічати! – з любов'ю додала вихователька.

Ольга РУДА

Чи хто з вас колись спав у селі на сіні?

Дух скошеної трави чомусь завжди автоматично катапультиє мене в дитинство. На свята, коли в бабиній хаті збиралася уся наша велика родина з близьких та далеких сіл, часто бувало, що хтось залишався на ніч. І тоді нам, старшим дітям, дозволялося спати в stodолі на сіні. Мрія в чистому вигляді!

Хтось, може, і нарікав би на незручності, на колючі стеблинки, нерівності, повітря з порохами чи грубу вереньку, однак сьогодні я б стверджувала, що це були одні з найщасливіших моментів нашого дитинства.

Молоді, ще без цвіту, трави на сіно дідо з вуйком Стахом косили на сіножатях або на узліссях. Вони ступали делікатно, розмірено і впевнено, аж любо було спостерігати, і трава за ними лягала красивою широкою смугою.

Однак саме від баби Юстини ми дізнавалися як виглядає медова трава, пирій, тимофіївка, костриця, лисохвіст або люцерна. Конюшина росла на дальньому городі недалеко біля хати, баба сама косила, дерев'яними граблями згрібала і перевертала її, валкувала і посушену складала у невеликі стіжки.

Сіно від лісу привозили фірою і складали на повір'ї у стіг. З готової скирти стирчала величезна палиця, яка утримувала його в рівній піраміді.

Перед дощем скирту накривали кавалком великого брезенту, щоб сіно не намокло.

І ось у цьому царстві запахів і звуків, сухої трави і соломи ми залишались без дорослих самі на цілу ніч. Щоб досхочу надурітись, насміятись і наговоритись, перевернути все тут з ніг на голову, поділитись смішними та страшними історіями й урешті-решт заснути під сійвом молодого місяця, чие

таємниче світло пробивалось через щілини в дошках, під сумне зітхання корови Лиски за стіною в стайні, цвіркотіння коників, рохкання жаб на ставку чи делікатне шарудіння неспокійних мишей.

Щоб дорослі нам не заважали, а нібито для безпеки, довгу драбину витягували нагору.

Я от сьогодні думаю, що з таких щемливих моментів, бабиних казок і співанок, приказок та колискових, із різдвяних колядок і щедрівок, весільних пісень та празників формувалась наша УКРАЇНСЬКІСТЬ. Наша любов до своєї Вітчизни.

По краплинці, як з багатьох джерел народжується річечка, ми вчилися почувати себе частинкою гордої та волелюбної нації – завдяки нашим бабусям-дідусям і нашим великим рідинам.

СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР

2024

Події. Факти. Коментарі

Урочиста академія з нагоди

240-річчя започаткування ветеринарної медицини у Львові

Загрози і наслідки

Ніна ГРАДОВИЧ, Роман ПАРАНЯК

Вплив на тварин зброї масового ураження

Зберегти тварин

Новий дім для бджоли

Природні ресурси

Богдан ЦІЖ, Юрій ВАРИВОДА, Борис ГРИМАК

Використання енергії води

Корова-годувальниця

Хто худібку плекає, а хто молоко з'їдає

Наша історія

Для розуміння часу, в якому живемо

Надія ВОЙТОВИЧ

Як виживали селянки Галичини

в часи Першої світової війни

Життя у слові

Олександр ДОВЖЕНКО

Хата

Гортаючи сторінки «Сільського господаря»

Відзеркалення становища українського села

На війні як на війні

Тетяна ЯРЕМЧУК

Зустрічі та розставання

Прочитайте дітям

Наталія ТРИЩ

Життя повне див

Ольга РУДА

Чи хто з вас колись спав у селі на сіні?

*СІЛЬСЬКИЙ
ГОСПОДАР*

